

A 2022-BEN KIROBBANT OROSZ-UKRÁN HÁBORÚ TÖRTÉNETI ÉS GEOPOLITIKAI HÁTTÉRÉNEK OROSZ MEGKÖZELÍTÉSE

THE RUSSIAN APPROACH TO THE HISTORICAL AND GEOPOLITICAL BACKGROUND OF THE 2022 RUSSIAN- UKRAINIAN WAR

[HTTPS://DOI.ORG/10.30583/2022-3-4-005](https://doi.org/10.30583/2022-3-4-005)

Absztrakt

Míg a tanulmány I. része³ a mai Ukrajna határain belül lezajlott történelmi eseményeket törekedett bemutatni, a II. rész az orosz állam történelmi megalapozottságú önazonosság-képét mutatja be, mely a Kijevi Russzal kapcsolatos történelmi-kulturális-vallási kötődésen alapul, miközben hatóköre egészen Bizánc örökségének felvetéséig tekint. A szerzők lényegében bemutatják a háborúval kapcsolatos orosz és az azt befolyásoló történelmi narratívát. Vizsgálják, hogy az ezredforduló utáni orosz politikában hogyan artikulálták ezt a történelmi örökséget, illetve ennek alapján milyen földrajzi irányultsága van az orosz hatalmi törekvéseknek, azaz mely területeket tekintik megvédendő érdekszférának, és erről hogyan fogalmaznak védelmi dokumentumaikban. A cikksorozat következő, III. részében bemutatják az Ukrajnára és környezetére vonatkozó geopolitikai és geostratégiai jellemzőket.

Kulcsszavak: orosz-ukrán háború, geopolitikai háttér, történelmi háttér, orosz narratíva

¹ Turcsányi Károly ny. ezredes, az MTA doktora, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem professzor emeritusa, a Magyar Tudományos Akadémia Logisztikai Osztályközi Állandó Bizottságának elnöke. ORCID: 0000-0002-0161-6718

² Molnár Gábor hadnagy, MH Tartalékképző és Támogató Parancsnokság, Hátországvédelmi Igazgatóság, Hátországvédelmi Főnökség, beosztott tiszt, okleveles történész, doktorandusz, NKE Hadtudományi Doktori Iskola. ORCID: 0000-0002-7227-9405

³ Turcsányi Károly – Molnár Gábor: A független ukrán állam kialakulása és az orosz-ukrán háborúk történelmi háttere. Katonai Logisztika 2022. évi 1-2. szám 6 – 40. o.

Abstract

While Part I of the study sought to present the historical events that took place within the borders of present-day Ukraine, Part II presents a historically grounded self-identity of the Russian state, based on historical-cultural-religious ties to the Kievan Rus, while its scope extends to the raising of the legacy of Byzantium. The authors essentially present the Russian narrative of the war and the historical narrative that influenced it. They examine how this historical legacy has been articulated in post-millennium Russian politics and the resulting geographical orientation of Russian power, i.e. which areas are considered to be of interest to be defended and how this is articulated in their defence documents. In the next part III of the article series, the geopolitical and geostrategic characteristics of Ukraine and its surroundings are presented.

Keywords: Russian-Ukrainian war, geopolitical background, historical background, the Russian narrative

Bevezetés

2022. február 26-án, az Ukrajna elleni orosz invázió harmadik napján, a *The Spectator* című brit közéleti magazinban jelent meg **Nial Ferguson** skót történész *Vlad a megszálló: Putyin az Orosz birodalom újjáépítését tervezi* című, nagy érdeklődést keltő cikke.⁴ A szerző ebben igen érdekes megvilágításba helyezte az orosz-ukrán konfliktust és fogalmazott meg egy időben kritikát a „nyugati” stratégiai gondolkodással szemben. A hadtudomány „bibliáját”, **Carl von Clausewitz** *A háborúról* című munkájának a stratégiai tanulmányok és az egyetemes hadtudomány területén ma már közhelyszámba menő megállapítását idézve, miszerint a „háború nem más, mint az állampolitika más eszközökkel való folytatása”⁵, megjegyezte, hogy ezt a tételt a nyugati politika már hosszú idő óta próbálja figyelmen kívül hagyni. Véleménye szerint a nyugat hiába tett meg mindent, hogy a konfliktusokat a katonai erő alkalmazása helyetti „alternatívákkal” előzze meg, illetve kezelje (pl. diplomáciai úton, gazdasági szankciók stb.), amennyiben a

⁴ Ferguson, Nail: Vlad the invader: Putin is looking to rebuild Russia's empire. <https://www.spectator.co.uk/article/vlad-the-invader-putin-is-trying-to-recreate-the-tsarist-russian-empire> (2022.02.27.)

⁵ Clausewitz, Carl von: A háborúról. Zrínyi Kiadó, 2013. p. 31.

mögött nincs meg a katonai erő alkalmazásának a lehetősége / szándéka, akkor ezek az eszközök nem feltétlenül érik el céljukat. Véleménye szerint éppen ez történt Ukrajnában is.⁶ **Clausewitz** fenti megállapítására visszautalva tette fel a kérdést: ha a háború a politika folytatása más eszközökkel, akkor mit is próbál **Vlagyimir Putyin** valójában megvalósítani, azaz mi a politikai célja? Hibásnak nevezte, hogy egyesek a kérdést leegyszerűsítve, erre azt a választ adják, hogy a Szovjetunió helyreállítása, amelyet **Putyin** egy korábbi, 2005-ben elhangzott kijelentésére hivatkozva tesznek, amelyben az orosz elnök a Szovjetunió szétesését „a század legnagyobb geopolitikai katasztrófájának” minősítette. Álláspontja szerint **Putyin** egyéb megnyilvánulásai, illetve kifejezetten egy 2021 júliusában közreadott – alább ismertetendő – esszéje alapján, ha az orosz elnök történelmi példaképét keressük, akkor az nem **Sztálin**, hanem **Nagy Péter**. Ez alapján határozható meg **Putyin** politikai célja is, amely nem más, mint újra nagyhatalommá tenni Oroszországot.⁷ Az orosz-ukrán konfliktus tehát valójában sokkal többről szól, mint a két ország viszonyáról.

Kérdés, hogy mennyire játszhatnak szerepet történelmi tényezők, illetve történelmi személyek tettei egy modern, 21. századi konvencionális fegyveres konfliktusban Európában. Van-e egyáltalán jelentősége a történelemnek a zajló orosz-ukrán háborúban? Európa nemzetei évtizedek óta kommunikációval és tudatos oktatási politikával dolgoztak/dolgoznak azon, hogy évszázados sérelmeiket feldolgozzák és erre alapozva egy közös európai identitást kialakítsanak, amelyre a kontinens közös jövőjét építeni lehet. Aligha szorul magyarázatra, hogy „*keleti irányba haladva*” ezen a területen egyre több a tennivaló. Oroszország és Ukrajna azonban teljesen más kultúrkörben fejlődött. Mások a tapasztalataik, a szemléletük, és így teljesen más szerepet játszik a történelem értékelése a politika szintjén is. **Putyin** és egyéb, a médiában aktívan nyilatkozó vezető orosz politikusok számtalan alkalommal tettek/tesznek történelmi utalásokat az orosz-ukrán kapcsolatok viszonylatában, illetve igazolják lépéseiket azokra hivatkozva. Ez, már-mint a történelmi múltra hivatkozás, a nyugati országok nemzetközi kapcsolatrendszerében kétségtelenül idegennek hat ma már. Az orosz-ukrán kapcsolatok alakulásában, de tágabb értelemben Oroszország külpolitikájában is általában, a nemzetközi kapcsolatokat rendszeresen a történelem folyamatának kontextusába helyezve értékeli, ezért az azokat komplexen vizsgáló elemző szerzők és intézmények is ezt

⁶ Ferguson i.m.

⁷ Ferguson i.m.

figyelembe véve alkotják meg elemzéseiket. Példának okáért említhetjük az *Egyesült Államok Hadserege Különleges Műveleti Parancsnokságának*⁸ egy 2016-ban megjelent, az orosz-ukrán konfliktussal kapcsolatos esettanulmányát, amelyben ugyancsak szükségét érezték, hogy kitérjenek – egészen a 17. századig visszanyúlóan – a konfliktus történelmi hátterére⁹, de még az *Egyesült Államok Külügyminisztériuma*¹⁰ – tehát egy szövetségi szintű kormányzati szerv – is külön értekezett az orosz elnök ambícióinak és tetteinek a történelmi vetületéről.¹¹

Hogy az orosz politikusok és a konfliktust elemzők ilyen nagy hangsúlyt fektetnek a történelmi kérdésekre, az természetesen nem azt jelenti, hogy a 2014 óta tartó, 2022-re pedig konvencionális háborúvá eszkalálódó konfliktus okai pusztán történelmi eseményekkel, nézetekkel, sérelmekkel, ellentétekkel magyarázhatóak. A konfliktus átfogó elemzéséhez azonban ezeknek vizsgálata mégis elengedhetetlen, hiszen a mai modern államok biztonságpolitikai koncepciói, befolyási övezete, nemzeti érdekeik hosszú, évszázadokig tartó folyamatok eredményeként alakultak ki. A nyugati országokkal szemben Oroszországban ezeknek a történelmi folyamatoknak kétségkívül nagyobb hatása van a stratégiai kultúrára, illetve a geopolitikai és geostratégiai gondolkodásra. Jelen cikkünkben azt mutatjuk be, hogy az orosz történelem és annak értékelése hogyan hatott rájuk és formálta ezeket, illetve arra keressük a választ, hogy ennek milyen reálpolitikai vonatkozásai vannak.

Az orosz érdekszférák (birodalomépítési törekvések) kialakulásának nemzeti történelmi narratívája

Oroszország történelmi gyökereit az ún. „óorosz államra”, a 9. században létrejött *Kijevi Ruszra* vezeti vissza. Már maga az állam e fajta megnevezése („óorosz állam”) is önmagában érdekes, hiszen Kijev Ukrajna fővárosa, míg a megnevezés másik összetevője a *rusz*, vagy

⁸ US Army Special Operations Command (USASOC)

⁹ vö. „Little Green Men”: a primer on Modern Russian Unconventional Warfare, Ukraine 2014–2014. United States Army Special Operations Command, Fort Bragg, North Carolina. pp. 21–24.: https://www.jhuapl.edu/Content/documents/ARIS_LittleGreenMen.pdf (2021.02.07.)

¹⁰ Department of State.

¹¹ Vladimir Putin's Historical Disinformation: <https://www.state.gov/disarming-disinformation/vladimir-putins-historical-disinformation/> (2022.07.30.)

rész a mai Svédország területéről származó északi germán (skandináv) *varégokat* jelöli. A mai nemzetközi politikai viszonyok és nemzetfogalmaink alapján azt mondhatnánk, hogy ilyen alapon legalábbis vitatható, hogy Oroszország ide vezesse vissza államisága gyökereit, ugyanakkor hiba lenne korunk szemléletmódját évszázadokkal korábbi viszonyokba helyezni és az eseményeket, folyamatokat az alapján értékelni. A *varégok* kevesebb, mint egy évszázad alatt asszimilálódtak a meghódított szláv lakosságba, hamar maguk mögött hagyva skandináv gyökereiket¹², így a *Kijevi Rusz* - bár számos népcsoport (finnugor, türk stb.) élt a területén - a 10. sz. utolsó harmadától alapvetően a keleti szlávok államalakulatának tekinthető, mivel írásbeliségét – amire ugyanakkor a többi népcsoport nyelve is hatott – a keleti szláv nyelvek határozták meg.¹³ Moszkva fejedelmei, a későbbi orosz cárok pedig ezen keleti szláv államalakulat „örökösének” tartották magukat, ezért a modern orosz geopolitikai gondolkodás fejlődése, kialakulása, függetlenül attól, hogy az orosz narratíva mennyire igazolható vagy sem, nem elválasztható a *Kijevi Rusz* történetétől.

A *Kijevi Rusz* alapítását a legfőbb forrás, az ún. *Régmúlt idők elbeszélése* (*Poveszty vremennih let – PVL*)¹⁴, avagy a *Nyesztor-krónika Oleghez*, Novgorod *varég* fejedelméhez köti, aki 882-ben a Dnyeperen lehajózva meghódította a folyómenti legfontosabb településeket, köztük Kijevet is¹⁵: „(...) *hadba vonult Oleg (...) és Szmolenszkhez érve (...) átvette a hatalmat (...) Onnan lefelé vonult, és elfoglalta Ljubecset (...) És a kijevi hegyekhez érkeztek (...) És Oleg elfoglalta a fejedelmi trónt Kijevben (...).*”¹⁶ A történészek általában egyetértenek abban,

¹² Ezt tükrözi az ismert fejedelmek névsora, akik a X. sz. utolsó harmadáig még skandináv neveket viseltek. Az első szláv nevű kijevi fejedelem **Szvjatoszláv** (ur. 962–972) volt. vö. Font Márta–Varga Beáta: *Ukrajna története*. Bölcsész Konzorcium, Szeged, 2006. p. 13.: <https://mek.oszk.hu/04800/04809/04809.pdf> (2022.05.26.) Hasonló folyamat játszódott le a bolgároknál is. A bolgárok eredetileg egy török nyelvet beszélő sztyeppe népek voltak, akik a mai Bulgária területén élő helyi szlávokat meghódították, azonban a hódítók létszáma kisebb volt, mint a meghódítottaké, így a vezető török-bolgár réteg asszimilálódott. Erre vonatkozólag lásd Katus László: *A középkor története*. Pannonica-Rubicon, Budapest, 2001. p. 179, Sashalmi Endre (szerk.): p. „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. *Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Kelet-Európa és a Balkán Tanulmányok 4.* Pécsi Tudományegyetem, Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2007. p. 286.

¹³ A *Kijevi Rusz* írásbeliségére lásd Font–Varga i.m. pp. 50–53.

¹⁴ Magyar nyelvű kiadása: *Régmúlt idők elbeszélése*. A *Kijevi Rusz* első krónikája (ford. Ferincz István). Balassa Kiadó, Budapest, 2015.

¹⁵ Font–Varga i.m. p. 12.

¹⁶ *Régmúlt idők elbeszélése* pp. 32–33.

hogy **Oleg** hódítása sok tekintetben nem elégítette ki az „*államalapítás*” fogalmát, és inkább csak a Balti-tengert Konstantinápolyal összekötő kereskedelmi útvonal – az ún. „*varégoktól görögökhöz vezető út*” – feletti ellenőrzést valósította meg, ezért a tényleges államalapítás csak a 10. században, a közös kultúra (pl. kereszténység felvétele), valamint a jogalkotás és igazságszolgáltatás legalább valamilyen szintű szabályozásával jött létre **Nagy Vlagyimir** uralkodása (978/980–1014) idején.¹⁷ Bár a *Kijevi Rusz* történelmi viszonylatban rövid ideig állt csak fenn, ugyanakkor az említett tényezőből következően - ti. hogy a moszkvai fejedelmek innen eredeztették hatalmukat - Moszkva a *Kijevi Rusz* egykori expanziós törekvései mentén, illetve kialakult befolyási övezetének restaurálását célul kitűzve folytatta külpolitikáját. Ennek kereteit a Baltikum és a Fekete-tenger közötti hajózható folyami kereskedelmi útvonalak, illetve az azok mentén kialakult regionális hatalmi központok feletti uralom képezte. Már maga a *Kijevi Rusz* alapítása is gyakorlatilag egy „*kereskedelmi vállalkozás*” volt. A *varégoktól a görögökhöz vezető út* feletti ellenőrzés megszerzésével lényegében már az „*államalapítás*” kijelölte a későbbi orosz külpolitika elsődleges célját, amely a Baltikum és a Fekete-tenger térsége közötti uralom vagy legalábbis befolyás megszerzése, illetve biztosítása volt. Ezért is vált a Novgorod-Kijev tengelyen Kijev nagyfejedelmi központtá, mivel az egyfelől ennek a kereskedelmi útvonalnak egy „*köztes*” szakaszán helyezkedett el, másrészt pedig közelebb feküdt, és egyben az utolsó olyan nagyobb település volt, ahonnan el lehetett érni a legfőbb kereskedelmi partnert, Bizáncot. Értelemszerűen a kereskedelmi útvonalak biztosításának legcélravezetőbb módja maga a politikai-katonai befolyás megszerzése volt, ezért a *Kijevi Rusz* expanziója és befolyási övezete is ebben a kontextusban vizsgálható.

A Bizánc felé irányuló kereskedelem balkáni expanziós törekvésekkel is párosult. **Szvjatoszláv** fejedelem a 960-as évek végétől már a Balkánon, az Al-Duna térségében hódított a dunai bolgárokkal szemben. A terjeszkedésnek a kereskedelemmel való összefüggését jelzi, hogy a hódítások nyomán **Szvjatoszláv** már a birtokába került Perejaszlavecbe¹⁸ kívánta helyezni fejedelmi székhelyét, amelynek magyarázatát a PVL a következőképp adta elő: „*Szvjatoszláv így szólt anyjához és bojárjaihoz: »Nem akarok Kijevben maradni, a Duna menti Perejaszlavecben akarok élni, mert ott van az én földemnek a közepe,*

¹⁷ Font–Varga i.m. p. 12.

¹⁸ Dobrudzsa történelmi régió ma Románia, akkoriban Bulgária területén létesített erődített település volt, amely feltételezhetően a mai Nufáru község helyén állt.

oda gyűlik össze minden jó: a Görögföldről az arany, pávolokakelmék¹⁹, borok és mindenféle gyümölcsök; a csehektől és a magyaroktól pedig az ezüst és a lovak, Ruszból pedig a prémek és a viasz, a méz és a halfélék.»²⁰ **Szvjatoszláv** a Dunától délre is kísérletet tett a terjeszkedésre, és 970-ben magyar és besenyő segédcsapatokkal már Bizáncal viselt hadat, Arkadipolisznál²¹ azonban vereséget szenvedett.²²

A Kijevi Rusz államiségének gerincét képező Novgorod-Kijev tengely mellett a másik olyan fontos terület, amely a varég kereskedelem és expanzió tárgya volt, a Don és Volga folyók mentén a Kaukázusba és az Aral-tó vidékére irányuló kereskedelmi útvonalak ellenőrzése volt. Ezek a kazárokkal, a perzsákkal és az arabokkal történő kereskedelmet biztosították.²³

A kazárok ugyanakkor nemcsak kereskedelmi partnert, de konkurenciát is jelentettek – a varég kereskedőket vámokkal terhelték –, ezért az említett Svjatoszláv fejedelem több hadjáratban a Kazár Kaganátust megsemmisítette, és Tmutarakany erődtített település birtokbavételével biztosította a délkeleti irányú kereskedelmet.²⁴

A 10. századra tehát a Kijev központú Rusz realizálni tudta az észak-déli és észak-délkeleti irányú, a Dnyeperre, a Donra és a Volgára támaszkodó kereskedelmi útvonalak feletti politikai ellenőrzést. Ezzel pedig ki is jelölte azokat az érdekszférákat, amelyeket utóbb Moszkva „Kijev örököseként” magának vindikált. Más kérdés, hogy ez egy ideológiai, illetve tradicionalista geopolitikai megközelítésnek tekinthető csupán. Kijev valós fennhatósága ugyanis mindig is képlékeny, maga a Kijevi Rusz, mint államalakulat pedig viszonylag rövid életű volt.

¹⁹ a „паволока” orosz szó jelentése „drága szövetfajta” (forrás Hadrovics – Gáldi Orosz-magyar nagyszótár Akadémia Kiadó 1981, a szerkesztő megjegyzése)

²⁰ Régmúlt idők elbeszélése. p. 65.

²¹ Ma Törökország, Lüleburgaz.

²² Font–Varga i.m. p. 56.

²³ Katona Csete: Rusz-varég kereskedelmi útvonalak a IX-X. századi Kelet-Európában és a Kárpát-medencében. In: Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, LIX-II, 2017. pp. 233, 235, Pounds, Norman J. G.: Európa történeti földrajza. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. p. 132.

²⁴ Font–Varga i.m. p. 13.

1. számú ábra. A Kijevi Rusz és részfejedelemségek (12-13. sz.)²⁵

- 1 – Ukrajna területe, 2 – Kijevi Rusz feltételezett határa,
3 – fejedelemségek határa, 4 – központi szerepet betöltő település,
5 – egyéb fontos település

²⁵ Font–Varga i.m. p. 210

Kijev számára a kezdetektől komoly kihívást okoztak a dél-orosz sztyeppe nomád törzsei. **Bíborbanszületett Konstantin** bizánci császár szerint az „*oroszoknak nincs módjukban hadba vonulniuk a határaitól túl, csak ha a besenyőkkel békében vannak, mivel, amíg ők távol vannak saját földjüktől, ezek támadást intézve elpusztíthatják és feldúlhatják területüket.*”²⁶ A *Kijevi Rusz* fennállása idején számos alkalommal kényszerült hadat viselni a különböző nomád népek ellenében, míg végül államisága is egy nomád hódító, a mongolok áldozatául esett. Több sikeres ütközetet és ostromot követően a *Kijevi Rusz* mongol fennhatóság alá került, az orosz fejedelmeket pedig adófizetésre kényszerítették.²⁷ Magát Kijevet 1240-ben vették be ostrommal, az egykori nagyfejedelmi székhely azonban ekkor már csupán egy fejedelmi központ volt a sok közül. A *Kijevi Rusz* a 12. sz. második felére már több, kevésbé önálló orosz fejedelemségekbe állt, amelyek között Kijev már inkább csak szimbolikus, mintsem valós hatalmat képviselt. Jelentőségének csökkenését mutatja, hogy a *Rusz* déli-délnyugati területeire – ahol az egykori nagyfejedelmi székhely is feküdt – a 13. századtól már Ukrajnaként, azaz „*határvidékként*” utaltak.²⁸

Kijev főhatalmának gyengülése azért is nagyon lényeges folyamat, mert ezzel párhuzamosan alakult ki Moszkva „*kijevi örökségének*” tétele is, amely hosszú időre kijelölte a moszkvai fejedelmek – utóbb orosz cárok – külpolitikai irányvonalát is. Ez a felfogás a **Vlagyimir Monomah** kijevi nagyfejedelemtől (1113–1125) való leszármazással függ össze, aki az utolsó olyan uralkodó volt, aki a *Kijevi Rusz* teljes területét ténylegesen uralni tudta; a legfontosabb fejedelemségekbe fiait ültette, illetve azok a fejedelmek, akik nem álltak vele közvetlen rokonságban, szintén elismerték főségét (elsőbbiségét).²⁹ A *Monomah-család* birtokában lévő fejedelemségek egyike a *vlagyimir-szuzdali*, a későbbi *Moszkvai Nagyfejedelemség* volt. **Andrej Bogoljubszkij** (1157–1174), **Vlagyimir Monomah** unokája innen kiindulva vezetett hadat Kijev ellen 1169-ben, és miután a várost bevette, már öccsére bízta annak kormányzását, tehát nem tartott igényt arra, hogy az egykori nagyfejedelmi központban regnáljon, inkább visszatért *Vlagyimir-Szuzdalba*, de a nagyfejedelmi címet viselte.³⁰ Bár a *tatárjárás* az északi régióra is kiterjedt, így *Vlagyimir-Szuzdal* is tatár adófizetővé

²⁶ Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása (ford. Moravcsik Gyula). Lectum Kiadó, Szeged, 2003. p. 26.

²⁷ vö. Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi Kiadó, Budapest University Press, Pécs, 1998. pp. 114–119.

²⁸ Sashalmi i.m. p. 230.

²⁹ Font i.m. pp. 51–52.

³⁰ Sashalmi i.m. p. 175.

vált, azonban fejedelmei a tatárok irányába tanúsított hűségükkel jelentősen meg is szilárdították hatalmukat a térségben, a nagyfejedelmi címet ugyanakkor a tatár kánok jóváhagyásával viselték. Moszkva a tatár uralom alatt fejlődött *Vlagyimir-Szuzdalon* belül fejedelmi központtá. **Iván Kalita** (1325–1340) Moszkvában már nagyfejedelemként uralkodott, és feltételezhetően nagyfejedelmi címe elismeréseként kapta a tatároktól ajándékba azt a koronát, amelyet *Monomah-sapka-ként* tartanak számon. Neve ugyan **Vlagyimir Monomahra** utal, azonban semmilyen módon nem kapcsolható hozzá. Annál lényegesebb szimbolikus jellege, a korona elnevezése ugyanis azt jelképezte, hogy a moszkvai fejedelmek, akik az egykori kijevi nagyfejedelem, **Vlagyimir Monomah** leszármazottai, az egykori *Kijevi Rusz* örökösei is egyben.³¹ **Iván Kalita** uralkodása alatt történt egy másik nagyon fontos esemény is, amely tovább erősítette Moszkva *kijevi örökségének* narratíváját: az orosz ortodox egyház legfőbb egyházi méltósága, a kijevi metropolita, akinek hivatalos titulusa „*Kijev és egész Rusz metropolitája*” volt, Moszkvába tette székhelyét.³² A katolikus (latin) egyházzal szemben az ortodox egyházak sokkal erőteljesebben alá voltak rendelve a világi hatalomnak, és azt a nagyobb tekintélyű uralkodók gyakorta, mint „*ideológiai eszközt*” használták fel politikájukban. A moszkvai nagyfejedelmek szemszögéből ez azért lényeges, mert az a **Vlagyimir Monomahra** visszanyúló vérségi és politikai-ideológia, amely megalapozta a kijevi örökség narratíváját, kiegészült a vallási-ideológiával is. *Kijev és az egész Rusz metropolitája* ugyanis az egyébként már nem létező Rusz egységét szimbolizálta, a metropolita Moszkvába költözésével pedig az egyház által képviselt elvi egység is Moszkvába „*települt*”. A metropoliták, *de facto* függő viszonyba kerültek a moszkvai nagyfejedelmektől, ezért utóbbiak az egyház szimbolizálta egységet is integrálni tudták későbbi expanzív politikájukba. Ez a *de facto* függőség a 15. sz. első harmadában *de iure* függőséggé változott. A metropolita kinevezésének joga (jóváhagyása) ugyanis eredetileg a *konstantinápolyi pátriárkát* illette meg, Bizánc azonban – és így a *konstantinápolyi pátriárka* is – az oszmánokkal szembeni nyugati segítség reményében az 1439-es *firenzei zsinaton* elismerte Róma főségét. Ennek szellemében **Izidor**, *Kijev és az egész Rusz metropolitája* is csatlakozott ugyan az unióhoz, azonban ezt a moszkvai nagyfejedelem, **II. Vaszilij** (ur. 1425–1462) nem ismerte el, és helyette – a *konstantinápolyi pátriárka* jóváhagyását nélkülözve – új metropolitát választatott egy orosz püspökökből álló zsinaton. 1453-ban elesett Konstantinápoly, amely az orosz szemléletben a „*latin eretnekséggel*” történő unió miatti

³¹ vö. Font i.m. p. 52, 146–147, Sashalmi i.m. 175.

³² Sashalmi i.m. pp. 185, 190.

isteni büntetés következményeként jelent meg, melynek következtében már magukat tekintették az ortodoxia védelmezőinek.³³ Bizánc bukását követően Moszkva azonban már nemcsak Kijev örökösének tartotta magát, hanem Bizáncénak is. Megszületett a „*harmadik Róma*” elmélete, miszerint az egykori *Római Birodalom* öröksége a „*második Rómáról*”, azaz Konstantinápolyról Moszkvára szállt. Utóbb ez szolgálta a jogalapot, hogy a moszkvai nagyfejedelmek felvegyék a császári (cári) címet is. Ezzel a moszkvai külpolitikai orientáció pedig a „*Rusz visszahódítása*” mellett a későbbiekben kiegészült az egykori bizánci területek irányába történő expanzív törekvésekkel is, amely szorosan összefüggött a moszkvai cárok ortodox keresztények feletti „*védnöki szerepének*” hivatástudatával is.

A vázolt moszkvai birodalmi ideológia politikai megvalósítása a 15. sz. második felében vette kezdetét. Ez a folyamat az orosz történetírásba, mint „*az orosz földek összegyűjtése*” vonult be, jelezvén, hogy Moszkva expanzióját az egykori *Kijevi Rusz* területének, illetve Kijev jogcímén történő „*újraegyesítésének*” tekintik. A folyamat első lépése Moszkva tatár függőségének felszámolása volt, amely lényegében a már említett **II. Vaszilij** uralkodása idején megtörtént. A század végére Moszkva meghódította a *Novgorodi Köztársaságot*, a *Tveri Fejedelemséget*, uralkodóik **IV. Iván** 1547-es koronázását követően pedig már hivatalosan is a cári címet használták. Jelentős ideológiai fegyverténynek bizonyult, hogy a cári címet a *konstantinápolyi pátriárka* is elismerte, nem sokkal később pedig a moszkvai egyház formális Konstantinápolytól való függése is megszűnt, és teljesen önállóvá, autokefállá vált.³⁴ Ezzel a *harmadik Róma* elmélete orosz szempontból beteljesedett, legalábbis ami a császári tekintélyt illeti, és ezzel összefüggésben vált hivatalossá a *Monomah-sapkának* azon legendája is, miszerint az valójában Bizáncból származik.³⁵ Mindeközben folytatódtak a hódítások; Moszkva a 16. sz. során „*visszahódította*” az egykori *Kijevi Rusz* litván kézre került egyes területeit, valamint meghódította a *Kazanyi* és az *Asztrahányi Kánságokat*, mellyel megnyílt a lehetőség a szibériai terjeszkedés irányába is.³⁶ A következő században sikerült a lengyel-litván államtól Kelet-Ukrajnát Kijev városával együtt megszerezni, il-

³³ Font i.m. p. 164, Sashalmi i.m. p. 190.

³⁴ Sashalmi i.m. p. 192.

³⁵ Makai János: A Monomah-korona. Legenda és valóság. In: Világtörténet, 2005, tavasz-nyár (pp. 65–79.) p. 75.

³⁶ Sashalmi i.m. pp. 192–193, 206–207.

letve rövid időre az *Oszmán Birodalomtól* Azovot is. Mindemellett a keleti terjeszkedés már olyan méreteket öltött, hogy 1689-ben szerződésben kellett Kínával rendezni a két birodalom határát.³⁷

A 17-18. sz. fordulója mérföldkönek tekinthető Oroszország birodalommá válásának tekintetében. Hatalmas területi kiterjedése folytán ugyan már két évszázaddal korábban indokolt lehetett volna birodalomként tekinteni rá, azonban a nemzetközi politikában betöltött szerepe minimális volt. Európa vezető hatalmai legfeljebb regionális hatalomként számoltak vele. Hogy mennyire nem számított Oroszország a kontinens országai szemében, az mutatja, hogy a 17. sz. közepén Európa vezető hatalmának, Franciaországnak a királya, **XVI. Lajos** 1657-ben a már 12 éve halott(!) **Mihály** cárnak címzett levelet.³⁸ Európa – illetve az egyre kiszélesedő gyarmati rendszer révén lényegében a világpolitika – vezető hatalmai minimális ismeretekkel rendelkeztek Oroszországról, a nemzetközi kapcsolatokban érdemben nem számoltak vele. Az első olyan, a nagyhatalmi politikát érintő nagyobb nemzetközi esemény, amelyben Oroszország tevőlegesen részt vett, az az *Oszmán Birodalom* ellen létrehozott *Szent Liga* háborúja volt. Ennek eredményeként került átmenetileg Azov orosz kézre.³⁹ Ez az átmeneti siker már **I. (Nagy) Péter** (1682/89–1725)⁴⁰ cár nevéhez fűződött. Az ő uralkodása alatt lett Oroszország ténylegesen nagyhatalom, és válhatott az akkori nemzetközi kapcsolatokat meghatározó *hatalmi erő-egyensúly rendszerének*⁴¹ egyik szereplőjévé. Nevéhez köthető - többek között - az addig meglehetősen elmaradott kormányzati rendszer és adminisztráció reformja, valamint az orosz állandó hadsereg és haditengerészet felállítása is.⁴² Reformjai tették lehetővé, hogy Oroszország a *nagy északi háborúban* (1700–1721) győzelmet aratott az akkor még katonai nagyhatalomként számon tartott Svédország felett, és ezzel olyan, korábbi svéd fennhatóság alatt álló baltikumi területeket szerzett meg, amelyek megalapozták Oroszország említett nagyhatalmi státusát. Ennek oka, hogy a Baltikum képezte az akkori európai

³⁷ Sashalmi i.m. p. 229.

³⁸ Hahner Péter: A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648 – 1815. Panem Könyvkiadó Kft., 2006. p. 231.

³⁹ Hahner i.m. p. 109.

⁴⁰ **Nagy Péter** uralkodásának kezdetére több évszámot is megadnak. Az első dátum, 1682 társuralkodói regnálását jelzi, a második, 1689 egyeduralkodó kezdetét. vö. Hahner i.m. pp. 236–238.

⁴¹ Erről részletesen lásd Turcsányi Károly–Bán Attila–Hegedűs Ernő–Molnár Gábor.: Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában. A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015. pp. 17–19.

⁴² vö. Hahner i.m. pp.238 – 244, Turcsányi et al. 146–147.

kereskedelem egyik gócpontját. A térség eredetileg a gabonafélék, majd az új haditechnikai eszközök megjelenésével a fellendülő hajó- és fegyvergyártáshoz szükséges nyersanyagok (vas, réz, fa, kender, viasz stb.) exportja révén vált stratégiai jelentőségűvé.⁴³ Ez a baltikumi térnyerés, azaz **I. Péter** hódítása tette tehát Oroszországot *de facto* nagyhatalommá. Uralkodását követően Oroszország, mint nagyhatalom, a *hatalmi erőegyensúly elvének* megfelelően már minden, a kontinenst, illetve a világpolitikát érintő fontosabb kérdés rendezésébe bevont állami szereplővé vált.

Az Oroszország által évszázadok óta magának vindikált hatalmi szférák feletti ellenőrzés, illetve befolyás megszerzése tekintetében a következő fordulóponthoz **Nagy Katalin** (1762–1796) uralkodása jelentette. Ekkor valósult meg a Krími-félsziget meghódítása révén ténylegesen a Baltikum és a Fekete-tenger térségének orosz vezetés alatti „újraegyesítése”. *Lengyelország három alkalommal való felosztása* (1772, 1793, 1795) révén pedig Oroszország fehérorosz, litván és lengyel területekkel gazdagodott, illetve meghódította az oszmán vazallus *Krími Kánságot* (1783) is.⁴⁴ A Baltikum és a Fekete-tenger térségének újraegyesítése azonban ekkor már egészen más szempontból volt lényeges. Ez szimbolikusan tekinthető az egykori *Kijevi Rusz* államiségát meghatározó két régió összekapcsolásának ugyan, de az észak-dél tengely jelentősége már nem a kereskedelemben rejtett, mint egykoron, hanem abban, hogy az orosz haditengerészet a Baltikum mellett Európa egy másik régiójában is megjelenhetett, ahonnan az Oroszország számára addig szinte „megközelíthetetlen” Mediterráneum elérésének lehetősége is felmerülhetett. Stratégiai jelentősége tehát Oroszország számára ekkor már az *erőkivetítés* lehetőségében rejtett. Az orosz törekvéseket jelzi, hogy ekkortól vált a legfőbb külpolitikai törekvéssé az *Oszmán Birodalom* felosztása. Az eredeti elképzelések szerint Ausztria kapta volna a Balkán nyugati, Oroszország pedig a keleti felét. Utóbbiból szervezték volna újjá orosz vezetéssel a *Bizánci Birodalmat*. A szándék komolyságát jelzi, hogy **Katalin** egyik unokája a bizánci császárok között népszerű Konstantin⁴⁵ – oroszul Konsztantyin – nevet kapta a keresztségben.⁴⁶ Bizánc feltámasztásának orosz kon-

⁴³ A baltikumi hatalmi harcokra és a térség jelentőségére vonatkozóan lásd Turcsányi et al. pp. 29–33.

⁴⁴ vö. Hahner pp. 249–250, 336–341.

⁴⁵ A Konstantin név a bizánci császároknál a Konstantinápolyt alapító **Nagy Konsztantin** római császár személyére vezethető vissza.

⁴⁶ Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: Oroszország története. Pannonica Kiadó, 2001. p. 273.

cepciója a *harmadik Róma* elméletből következő orosz „küldetésstudat-ként” is értelmezhető, amelynek másik fontos eleme, ti. hogy Oroszország az ortodox keresztények védelmezője, bizonyos szinten **Katalin** alatt meg is valósult. 1774-ben az Oroszországgal szemben már teljesen defenzívába szorult *Oszmán Birodalom* ugyanis kénytelen volt elismerni, hogy a területén élő ortodox keresztények védnöke a konstantinápolyi orosz követ legyen.⁴⁷ Mivel a világ ortodox keresztényei – eltekintve a kisebb közösségektől – akkoriban vagy orosz vagy oszmán területen éltek, így Oroszország valóban az ortodox keresztények egyetemes védelmezőjeként tekinthetett magára, és a későbbiekben többször is kihasználta ezt a védnöki státust arra, hogy az *Oszmán Birodalommal* szembeni beavatkozásait, háborúit igazolja.

2. számú ábra. Oroszország expanziója⁴⁸

Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy az orosz külpolitikában a valóság szerepe, amely az akkori európai nemzetközi kapcsolatrendszerben is már anakronisztikusan hatott, nemcsak a reálpolitikai célok

⁴⁷ Font et al. i.m. p. 270, Hahner i.m. p. 250.

⁴⁸ <https://www.britannica.com/place/Russia/Rurikid-Muscovy> (2022.07.12.)

megvalósításának és az *igazságos háború* (*iustum bellum*) igazolását célzó kommunikációs eszköz volt, hanem az orosz geopolitikai gondolkodás valós, meggyőződésen alapuló integráns eleme is. Ezt jelzi, hogy amikor 1815-ben a **Napóleont** legyőző franciaellenes koalíció tagjai a *bécsi kongresszuson* döntöttek az európai viszonyok rendezéséről és az új rend közös biztosításáról, Oroszország szükségesnek érezte, hogy az ekkor kialakult új szövetségi rendszert „*vallási-spirituális értelemben is szorosabbra vonják*”.⁴⁹ Ezért kezdeményezte az ún. *Szent Szövetség* megkötését, amely szövetség alapokmánya – orosz kezdeményezésre – a kor nemzetközi szerződéseivel összevetve feltűnően nagy hangsúlyt fektet a vallásos szellemiségre.⁵⁰ A 19. sz. során, amelyet végigkísért az *Oszmán Birodalom* felosztását célzó orosz külpolitikai törekvés, Oroszország jelentős befolyásra tett szert a Balkánon, illetve területeket szerzett Besszarábiában és a Kaukázusban is az oszmánokkal szemben, valamint meghódította Finnországot.⁵¹ Az oszmánokkal szembeni törekvések általában szembementek Ausztria, Franciaország és az Egyesült Királyság érdekeivel, az *első világháború* idejére kialakult német-osztrák szövetség azonban végül az *antanthatalmak* oldalára sodorta az országot.⁵²

A háború és a *bolsevik forradalom* eredményeként ugyanakkor Oroszország, illetve ekkor már a Szovjetunió, jelentős területeket veszített, nemzetközi pozíciója pedig meggyengült, korábbi potenciális szövetségeseit elvesztette. A nemzetközi kapcsolatrendszerben aktív szereplővé újra csak a *második világháború* idején vált, majd azt követően az USA mellett a legerősebb nagyhatalommá lett. Nemcsak a korábban elvesztett területeinek jelentős részét sikerült visszaszereznie, de a *Varsói Szerződés* keretén belül olyan országokra is kiterjesztette befolyását, amelyek korábban nem tartoztak közvetlenül a hagyományos orosz érdekszférához. Bár a szovjet külpolitikai narratíva ideológiai szempontból jelentősen eltért a cári időszakétól, az orosz érdekszférák vonatkozásában azonban nem, sőt, annak földrajzi színterét még ki is tágította. Kifejezetten Ukrajna vonatkozásában pedig itt érdemes megemlítenünk, hogy a szovjetek már az 1930-as években kidolgoztak egy olyan történelmi megközelítést, amelyben a *Kijevi Rusz* örököseiként sorolták fel mind az ukrán, a fehérorosz és az orosz nemzetet, hozzá-

⁴⁹ Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század története. Comenius, Pécs, 2005. p. 54.

⁵⁰ A szövetség szövege angolul: https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_alliance.html (2022.07.18.)

⁵¹ vö. Bebesi i.m. pp. 221–224, 231–234,

⁵² vö. Bebesi i.m. pp. 87–90.

téve, hogy a közös gyökerek megóvásában az utóbbi játszotta a legfontosabb szerepet. Ez a tétel az SZKP KB döntése alapján 1954-ben, a *perejaszlavi szerződés*⁵³ 300. évfordulóján „*hivatalos állami doktrína*” lett.⁵⁴ Ami a világpolitika színterét illeti, a *második világháborút* követően érthető módon a Szovjetunió legfőbb riválisa az USA lett. Ekkorra semmisült meg véglegesen az a fajta egykori *hatalmi erőegyensúlyi* politika, amelynek anno még a cári Oroszország **I. Péter** idején vált a részesévé. A nagyhatalmak közül az USA és a Szovjetunió gazdasági és katonai képességei alapján olyannyira kiemelkedett, hogy az a *két-pólusú világ*, vagy ahogy a szovjetek nevezték, a „*két tábor*” kialakulásához vezetett.⁵⁵ A világ nemzeteinek kapcsolatrendszerét a két szuperhatalom, illetve az általuk vezetett katonai szövetségek (NATO, VSZ) határozták meg. A Szovjetunió felbomlásával ugyanakkor Oroszország nemcsak jelentős területekről volt kénytelen lemondani, illetve feladni a Szovjetunió területén kívül eső korábbi érdekszféráit is, de belpolitikai és gazdasági nehézségei folytán a világpolitikában korábban betöltött vezető pozíciója is olyannyira meggyengült, hogy lényegében egy regionális hatalommá esett vissza. Az ezredfordulót követően megindult belső konszolidációval pedig ennek az állapotnak a felszámolása vált az orosz külpolitika elsődleges céljává, amelynek szerves részét képezte az egykori érdekszférák feletti befolyás biztosítása is. Ebben a kontextusban vizsgálandók a Grúzia és a *Kaukázusi Emigrátus* elleni háborúk, illetve utóbbival összefüggésben a szíriai beavatkozás, valamint a jelenleg is folyó *ukrán háború* is.

Az orosz geopolitikai iskolák és a nemzetbiztonsági szempontok összefüggései

A modern orosz geopolitikai gondolkodás az eddig vázolt történelmi folyamatok és tapasztalatok keretei között alakult ki. Mindvégig meghatározó szerepet játszottak benne a *Kijevi Russzal*, a *harmadik Róma*

⁵³ A perejaszlavi szerződés 1654-ben kötött az Orosz Birodalom és az ukrainai kozák Hetmanátus között, így azt az orosz narratívában a két ország jelképes (újra)egyesülésének tekintik. A szerződéssel kapcsolatos ellentmondásokra lásd Sashalmi i.m. pp. 232–236.

⁵⁴ Pelenski, Jaroslaw: The Contest for the „Kievan Inheritance” in Russian-Ukrainian Relations: The Origins and Early Ramifications. In: Potichnyj, Peter–Pelenski, Jaroslaw Raef, Marc–Zekulin, Gleb N.: Ukraine and Russia in their Historical Encounter. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992 (pp. 3–19) p. 4.

⁵⁵ Font et al. 553.

elméletével, az ortodoxia védelmével és a szlávssággal kapcsolatos hagyományok, illetve az ország földrajzi adottságaiból következő egyéb olyan tényezők, mint pl. a különböző kultúrák együttélésének vagy az ország katonai védelmének kérdése. A modern orosz geopolitikai gondolkodás gyökerei a 19. századra nyúlnak vissza, és alapvetően Oroszország adottságainak a nyugati, egészen pontosan nyugat-európai, azon belül pedig elsősorban a brit, a francia és a porosz (német) viszonyokkal történő összehasonlításából alakult ki. Az összehasonlítás alapját akkor még a belpolitikai viszonyok vizsgálata jelentette, így a legfőbb kérdést Oroszország kormányzati és társadalmi rendje, illetve annak átalakítása képezte, amely azonban nem elválasztható az orosz geopolitikától sem, utóbbi ugyanis Oroszországnak a nyugattal szembeállított sajátos önazonosságának a terméke volt. Ennek szellemében a kezdetekben két geopolitikai irányzat alakult ki: a *nyugatos* és a *szlavofil*.

A *nyugatos* irányzat képviselői úgy vélték, hogy Oroszországnak a nyugat-európai mintákat kell követnie, és el kell indulnia a polgárosodás útján, illetve fel kell zárkóznia arra a szintre.⁵⁶ Mivel az első olyan orosz uralkodó, aki e tekintetben valóban lépéseket tett, **I. Péter** volt, ezért őt tekintették az addigi orosz történelem leginkább meghatározó alakjának, akinek ezirányú törekvését folytatni kell.⁵⁷ Ezzel szemben a *szlavofil* irányzat **I. Péterre** úgy tekintett, mint aki „*az Európa felé fordulással kitérítette Oroszországot eredeti pályájáról, hamis útra kényszerítette (...).*”⁵⁸ A *szlavofilok* célja az ezt megelőző időszakhoz történő visszatérés volt, ezért sokkal inkább a hagyományos orosz értékek képviselőiként léptek fel. Ezekhez az értékekhez sorolták az ortodoxiát, a szláv-ságot, valamint a népe felett atyáskodó *autokrata*⁵⁹ cárt stb.

⁵⁶ Font et al. i.m. p. 351.

⁵⁷ Szilágyi István: Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. In: Geopolitikai Szemle, 2019/1. sz. (pp. 9–39) pp. 11–12.: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/geopolitikai-szemle/article/view/32079/31578> (2022.06.09.)

⁵⁸ Font et al. i.m. p. 354.

⁵⁹ Bár az autokrata, autokratikus rendszer kifejezések a mai nyugati köznyelvben pejoratív értelemben használatosak, ebben a kontextusban közjogi és jogfilozófiai tartalommal bírtak, amely a bizánci örökséggel került Oroszországba. A görög *autokrata* (αὐτοκράτωρ) szó egyeduralkodót jelentett, amely a bizánci császárok hatalmát volt hivatott kifejezni, miszerint az minden intézmény felett áll. A hivatalos bizánci uralkodói titulus ezért „*császár és egyeduralkodó*” (βασιλεύς καὶ αὐτοκράτωρ) volt. A *harmadik Róma* elméletével ez a felfogás is az orosz hatalomgyakorlás filozófiájának szerves részévé vált. vö. Sashalmi i.m. pp. 189–190, 200–204. A bizánci – és részben az ehhez hasonló egyes mongol – hatalomgyakorlási megközelítés adaptációja azért lényeges Oroszország államfejlődése vonatkozásában, mert az autokráciának korábban nem igazán volt gyakorlata. A *Kijevi Ruszban* a nagyfejedelmi hatalom mindig az aktuális erőviszonyok függvénye volt, ezzel is magyarázható az ország széttagoaltsága. Az orosz autokrácia kifejezetten a *Moszkvai*

Gyakran jelentek meg tételeik között olyan gondolatok is, miszerint e tekintetben a szlávoknak, különösen az orosz népnek történelmi küldetése van a hagyományos értékek védelmében. Ezzel a küldetés-tudattal párosult ugyanakkor az állandó fenyegetettség is, miszerint az orosz népet meg akarják akadályozni „*erkölcsi missziója*” megvalósításában.⁶⁰ Ez egy nagyon fontos tétele volt a *szlavofiloknak*, amelyet utóbb – ha nem is teljesen ebben a kontextusban – más irányzatok is magukévá tettek. Így az orosz nép küldetése és az ennek megvalósítását állandó jelleggel megakadályozni akaró külső és belső fenyegetés ugyanúgy megtalálható a cári, a szovjet és a mai orosz gondolkodásban is. Ez a nézet az orosz történelem, a közelmúlt és a jelen tekintetében is Oroszország egzisztenciáját, beleértve a külpolitikai érdekérvényesítését is, egyfajta „*messianisztikus*” önképpel és küldetés-tudattal ruházta fel, amely egyben igazolja is Oroszország lépéseinek jogosságát, igazságos voltát is. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni a neves hazai szlavista és irodalomtörténész, **Bonkáló Sándort**, aki ezt már 1925-ben megfogalmazta a *Nyugat* folyóiratban: „*Mindenrendű és rangú orosz meg van róla győződve, hogy nagy és nemes világtörténeti hivatás vár nemzetére. A hivatás mibenlétét illetően eltérők a vélemények, hanem magában a hivatásban egy orosz sem kételkedik.*”⁶¹ Eszerint a *Moszkvai Nagyfejedelemség* küldetése a kijeji örökség, a *Kijeji Rusz* moszkvai vezetéssel történő restaurálása, az *orosz földek összegyűjtése* volt, az *Orosz Birodalomé*, mint *harmadik Róma* a bizánci örökség és az ortodoxia védelme, míg a Szovjetunióé a *proletár világforradalom* megvalósítása és vezetése, illetve a *fasizmus* feletti győzelem.⁶² A mai Oroszország küldetése pedig egy másik, a *szlavofil* irányzat messianisztikus tudatát más módon valló geopolitikai irányzatra, az *eurázsianizmusra* vezethető vissza.

Az *eurázsianizmus* irányzatát az 1920-as évek orosz emigrációja dolgozta ki. Bizonyos szempontból ez tekinthető az első igazi geopolitikai irányzatnak, annak középpontjában ugyanis nem annyira a szláv-

Nagyfejedelemség keretein belül fejlődött ki és vált a későbbiekben is meghatározóvá. Az autokratikus vezető, illetve vezetés több évszázados hagyományával magyarázhatók napjaink orosz politikai rendszerének sajátosságai is.

⁶⁰ Font et al. i.m. pp. 354–355.

⁶¹ Bonkáló Sándor: Az orosz messianizmus. In: *Nyugat*, 1925/7. sz. (pp. 373–382.) p. 373.

⁶² vö. Imrényi Tibor: A „Moszkva-harmadik Róma” elmélet az ortodox ekkológiája és kánonjog. In: *Aetas*, 1998/1. sz. (pp. 35–47.) p. 36. Murai Frigyes: Az orosz messianizmus és az Egyház. In: *Magyar Kultúra*, 1943/1. sz. pp. 183–185, Szilágyi i.m. pp. 13.

ság, illetve az orosz nép kulturális és történelmi rendeltetéséből, értékeiből fakadó elvont küldetéstudat jelent meg, hanem Oroszország földrajzi fekvéséből következő szerepe, reálpolitikai érdekei. Az orosz küldetéstudatot az *eurázsianizmus* ezért Oroszországnak a világban betöltött szerepe alapján határozta meg, amelynek alapját az ország térbeli elhelyezkedése, a „*földrajz, mint sors*” képezi.⁶³ Az *eurázsianisták* szerint az eurázsiai térség – lényegében Oroszország – képezi a világ „*magterületét*”, mindent ehhez viszonyítva határoznak meg, így Európát pl. nem tekintik létező geopolitikai egységnek, azt a *magterület* „*nyugati peremvidékeként*” értelmezik. Ezt a *magterületet* sajátos kulturális-történelmi tényezők alakították, amelyből levezethetők annak jellemzői, érdekei (rendeltetése, küldetése), és meghatározhatóak a fenyvetések is. A korai *eurázsianizmus* alapelveit az alábbi pontokban foglalták össze:

- „*plurális (amely elismeri a kultúrák sokféleségét);*
- *antirasszista és antikolonialista (amely elutasítja valamennyi civilizáció igényét a felsőbbrendűsége);*
- *nyugatellenes (mivel az egyetemesség igénye a gyakorlatban napjainkban a római-germán világtól indult ki);*
- *konzervatív (amely elismeri a népi kultúrák, a nyelv, az etnosz, a hagyomány stb. mélyén található örök értékeket);*
- *birodalmi (mivel úgy tartja, hogy Eurázsia etnoszai a saját identitásukat csak az »állam-világ«, vagy az »Eurázsiai Birodalom« erőteljes, stratégiailag integrált alakulatában fejleszthetik);*
- *oroszbarát (amely kitart az eredetiség és az orosz népi hagyományok megőrzése, megerősítése és újjászületése mellett);*
- *forradalmi (amely követeli az Oroszországban korábban népszerű ideológiák elutasítását, mind a nyugatosokét, és az importáltakat: a liberalizmust, a szocializmust, a marxizmust, és a sajátosan oroszországiakat: cárizmust, reakciót, rendi monarchiát stb.).*⁶⁴

Az *eurázsianizmus* fontos alapelve, hogy Oroszországot egy köztes kulturális politikai képződménynek tekinti, amely sem nem európai, se nem ázsiai. Ez az alaptétel természetesen ugyanúgy erősíti Oroszország küldetéstudatát, mint a többi, korábban megfogalmazott alapelvek, hiszen ennek az „*egyediségnek*” a megőrzése a cél. A korábbi

⁶³ Szilágyi i.m. p. 14.

⁶⁴ Szilágyi i.m. p. 17.

hagyományos orosz küldetéstudattal szemben ennek szelleme kiegészül az ázsiai vonulattal is. A történelemszemlélet tekintetében ennek új eleme, hogy elismeri azt a tényt, hogy a *Moszkvai Nagyfejedelemség* – amelyre korábban minden hivatalos állami és geopolitikai iskola úgy tekintett, hogy az a *Kijevi Rusz* öröksége, a szlávizmus és az ortodoxia jellemezte – kormányzati és hatalomgyakorlási technikáját tekintve a mongol alávetettség idején valójában mongol struktúrákra (is) épült.⁶⁵

Ez az *eurázsianista* irányzat jelölte ki a posztszovjet Oroszország külpolitikai és nemzetbiztonsági gondolkodás legfőbb irányvonalait, amely az ún. *neoeurázsianista* iskolában, és mindenekelőtt annak legismertebb képviselője, **Alekszandr Dugin** munkásságában realizálódott, amelyet *A geopolitika alapjai – Oroszország geopolitikai jövője* című, 1997-ben megjelent monográfiájában foglalt össze. Tételei igen nagy hatással voltak a közelmúlt és a jelen orosz stratégiai gondolkodásra és külpolitikai törekvésekre.⁶⁶ Amint arra több szakértő is rámutatott, a putyini külpolitika és az orosz elnök által megfogalmazott orosz nemzetbiztonsági érdekek, illetve utóbbiból következően az azonosított nemzetbiztonsági fenyegetések is alapvetően a **Dugin** tézisének kontextusában vizsgálható.⁶⁷ **Dugin** nézeteinek a kiindulópontját a kétpólusú világ utáni időszak nemzetközi viszonyai határozták meg. Eszerint a Szovjetunió szétesésével a kétpólusú világ nem többpólusúvá,

⁶⁵ vö. Szilágyi i.m. pp. 17–20. Ez a történészek körében egyébként egy teljesen elfogadott tétel, a moszkvai államiság ugyanis valóban számos tekintetben merített a mongolból.

⁶⁶ Szilágyi i.m. p. 24.

⁶⁷ A teljesség igénye nélkül néhány publikáció a vezető sajtóból ezzel kapcsolatban az orosz-ukrán háborúval összefüggésben: Burton, Tara Isabella: The far-right mystical writer who helped shape Putin's view of Russia. The Washington Post (online), May 12, 2022.: <https://www.washingtonpost.com/outlook/2022/05/12/dugin-russia-ukraine-putin/> (2022.07.19.), Farmer, Brit McCandless: Aleksandr Dugin: The far-right theorist behind Putin's plan. CBS News (online), April 12, 2022.: <https://www.cbsnews.com/news/aleksandr-dugin-russia-ukraine-vladimir-putin-60-minutes-2022-04-12/> (2022.07.19.), Hughes, Peter: 'Putin's brain': What Alexander Dugin reveals about Russia's leader. The Spectator (online) 19 April, 2022.: <https://www.spectator.co.uk/article/-putin-s-brain-what-alexander-dugin-reveals-about-russia-s-leader> (2022.07.19.), Varshizky, Amit: To Understand Putin, You First Need to Get Inside Aleksandr Dugin's Head. Haaretz (online) 17 March, 2022.: <https://www.haaretz.com/world-news/2022-03-17/ty-article-magazine/-highlight-to-understand-putin-you-first-need-to-get-inside-aleksandr-dugins-head/00000180-5bca-dc1d-afc2-fbcf008d0000> (2022.07.19.). Összefoglalóan a témára vonatkozólag lásd Rutland, Peter: Geopolitics and Roots of Putin's Foreign Policy. In: Russian History, 2016/3-4. pp. 425–436, Shekhovtsov, Anton: Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism and the Russian-Ukrainian War. In: Bassin, Mark–Pozo–Martin, Gonzalo (eds.): The Politics of Eurasianism? Identity, Popular Culture and Russia's Foreign Policy. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2017. pp. 185–204.

hanem egypólusúvá vált; ezt az egy pólust pedig az USA jelenti. Véleménye szerint „a neoeurázsiaiság nem békélhet meg a dolgok jelen állásával, és nem tehet mást, minthogy megkeresse eme folyamatok visszafordításának lehetőségét (...) a leginkább központi kérdéssel, az egypólusosság kérdésével kell kezdenie. (...) Az egypólusosság (...) Euráziát (...) történelmi nem létre ítéli. (...) az egypólusossággal szemben fel kell lépni. Ezt csak egy új bipolaritással lehet megvalósítani.”⁶⁸ **Dugin** tehát az orosz geopolitikai érdekeket a hidegháború időszakához hasonlóan, lényegében a két tábor elvével azonosítja, ugyanakkor ez a gondolata kifejezetten a hatalmi erőviszonyok tekintetében értelmezendő, nem pedig a Szovjetunió „restaurációjára” tett javaslatként, azt ugyanis kifejezetten kihangsúlyozza, hogy a Szovjetunióhoz „hasonló struktúrákkal” ez a cél nem megvalósítható.⁶⁹ Ennek a célnak a megvalósítása kapcsán **Dugin** egyaránt említi az orosz nép klasszikus messianisztikus küldetését, a szlavofil és az eurázsianista irányzatokból megismert sajátos orosz kulturális jegyeket, a nézete szerint Oroszország szempontjából stratégiai létfontosságú „birodalomépítés” szükségességét, amely nélkül értelemszerűen nem is válhat Oroszország újra nagyhatalommá, nem változtatható meg a unipoláris világrend. Mindemellett természetesen nem hiányzik belőle az orosz érdekeket állandó jelleggel veszélyeztető külső fenyegetettség elve sem. „Oroszország (...) önálló és sajátos, amire sem a Kelet, sem a Nyugat terminusaiban nincs kifejezés. (...) fő érdeke egyediségének bármi áron való megőrzése (...) egyik leglényegesebb geopolitikai igénye a »birodalomépítés«. (...) Ha Oroszország (...) nem tér vissza a saját stratégiai, politikai és gazdasági befolyási övezetébe, az ideiglenesen elvesztett eurázsiai térségekbe, akkor katasztrófába sodorja magát és a »Világsziget« valamennyi népét is. (...) Az orosz nép, sok más néptől eltérően, mint sajátos civilizáció letéteményese alakult ki (...) kétségkívül a messianisztikus népek közé tartozik (...) missziójának univerzális jellege volt, éppen ezért az orosz nép útja tervszerűen vezetett a történelemben, a Birodalom megteremtéséhez (...) A »regionális hatalom státusa«, melyet ma a Nyugat Oroszországra erőszakol, az orosz nemzet számára egyenlő az öngyilkossággal. (...) létezése elképzelhetetlen birodalomépítő, kontinentális teremtés nélkül. Az oroszok, mint nép csak az új birodalom keretei között maradhatnak meg.” – írja **Dugin**.⁷⁰

⁶⁸ Dugin, Alekszandr: A geopolitika alapjai. In: Siselina, Ljubov–Gazdag Ferenc (szerk.): Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Zrínyi Kiadó, 2004. (pp. 333–366.) p. 335.

⁶⁹ Dugin i.m. pp. 335–336.

⁷⁰ Dugin i.m. pp. 337–346.

Dugin nézetei az orosz stratégia, illetve geopolitika évszázados szinopszisaként is értelmezhetők, amelynek eredményeként megfogalmazza a modern Oroszország érdekeit és szerepét a világpolitikában. Ezek fő elemei az orosz narratíva szerint az alábbiakban foglalhatóak össze röviden:

- az orosz nép, Oroszország messianisztikus volta, küldetése;
- Oroszország birodalmi státusának szükségszerűsége;
- a hagyományos orosz érdekszférák feletti közvetlen vagy közvetett befolyás helyreállítása;
- az USA vezette egypólusú világrend megszüntetése.

A felsoroltakkal kapcsolatban **Dugin** arról is kifejtette véleményét, hogy azt miként lenne célszerű megvalósítani. Mivel ennek alapfeltétele az USA világpolitikai hegemon szerepének, illetve európai befolyásának a megtörése, ezért azt az USA szövetségi rendszeréhez tartozó európai országok megosztásával vélte kivitelezhetőnek. E tekintetben fontos szerepet tulajdonított a tengeri (a „*Leviathán*”) és a szárazföldi (a „*Behemót*”) hatalom és politikai-gazdasági befolyásolás kérdésének. A nyugat-európai országokra, mint „*atlantista*” nemzetekre tekintett, különösen az Egyesült Királyságra, amelyet lényegében az USA „*bázisaként*” aposztrofált.⁷¹ Az *atlantista táborba* a Németországtól nyugatra fekvő országokat sorolta, valamint Olaszországot, azonban úgy vélte, hogy mivel azok az Egyesült Királyságot leszámítva valóban félkontinentális jellegűek, és ezért hagyományos nemzeti érdekeik sem azonosak a brittel, adott esetben leválaszthatóak az USA-ról.⁷² Konceptiójában a kulcsszerepet Németország jelentette, az orosz nemzeti érdekek és a többpólusosság kialakítását ugyanis egy „*Berlin-Moszkva tengellyel*” vélte megvalósíthatónak. Németország történelemben betöltött hagyományos szerepe és reális érdekérvényesítési potenciálja alapján úgy gondolta, hogy mivel a német befolyás törvényszerűen csak kontinentális keretek között érvényesülhet, a közép-kelet-európai térséget egy német és egy orosz befolyási övezetre kell osztani. Véleménye szerint „*közép-Európa stratégiailag, kultúrálisan és részben politikailag egyesített természetes geopolitikai képződmény. (...) hagyományosan Németország (...) ellenőrzése alatt fogja össze ezt a geopolitikai konglomerátumot. (...) Közép-Európának természetes-földrajzi és történelmi okokból egyértelműen kifejeződő*

⁷¹ Dugin i.m. p.

⁷² Dugin i.m. p.

»szárazföldi«, kontinentális jellege van, szemben Nyugat-Európa »tengeri«, »atlanti« térségével. (...) Csak Németország és a német nép rendelkezik minden, ennek a geopolitikai régióknak a hatékony integrációjához elengedhetetlen tulajdonsággal – történelmi akarattal, kíváncsian fejlett gazdasággal, privilegizált földrajzi fekvéssel, etnikai egységgel, civilizációs küldetéstudattal.”⁷³ Mindezek alapján a Berlin-Moszkva tengely kialakítását nemcsak megvalósíthatónak, de az USA-val szemben szükségszerűnek tartotta létrehozni, olyannyira, hogy még a Kalinyingrádi terület Németországnak történő „visszaadásával” is számolt.⁷⁴ A **Dugin** által javasolt Berlin-Moszkva tengely létrehozásával létrejött geopolitikai határvonalakat – amelyben az Oroszország vezette Eurázsiai Birodalom képezi a „magterületet”, Európa attól nyugatra fekvő része pedig a „peremvidéket” –, az alábbi, 2. számú ábra mutatja.

2. számú ábra. Az Alekszandr Dugin által elképzelt geopolitikai határok⁷⁵

⁷³ Dugin i.m. p. 349. Az idézett szöveg utolsó mondata is mutatja, hogy az orosz történelemszemléletből alakult orosz geopolitikai iskolákban meghatározó „messianizmus”, „küldetéstudat” jelenik meg Németország kapcsán is.

⁷⁴ Dugin i.m. p. 353. A Kalinyingrádi területet az eredetileg Poroszország, majd Németország részét képező egykori Kelet-Poroszország nevű tartománynak a 2. világháború után a Szovjetunióhoz csatolt részéből hozták létre. **Dugin** ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a terület visszaadásával elérhető, hogy „a szörnyű testvérgyilkos háború területi szimbólumát is eltüntessük.” Lásd Uo.

⁷⁵ A kép forrása: https://www.researchgate.net/figure/Europe-In-Between-as-seen-by-Dugin-2004-Slika-2-Vmesna-Evropa-kot-jo-vidi-Dugin-2004_fig1_270031072 (2022. 07. 29.)

Az általa megalkotott geopolitikai határ ugyanakkor nem statikus, és az általa átszelt köztes Európa országai kapcsán **Dugin** különböző javaslatokat fogalmazott meg. A történelmi tapasztalatok hatását mutatja, hogy pl. a balkáni országok egy részéből egy orosz befolyási övezethez tartozó *harmadik Rómát* vizionált.⁷⁶ A köztes Európa országai feletti befolyási övezetek felosztásáról **Dugin** az évek során különböző elképzeléseket is megfogalmazott, a jelenleg zajló orosz-ukrán konfliktus és az alább ismertetendő *Putyin*-esszé kontextusában azonban érdemes külön kitérni arra, hogy az orosz elnök „főideológusának” titulált **Dugin** hogyan vélekedett az általa elképzelt geopolitikai konstrukcióban Ukrajnáról. A *geopolitika alapjaiban* ezzel kapcsolatban a következőket fogalmazta meg: „*Ukrajna szuverenitása olyannyira negatív jelenség, hogy eleve katonai konfliktust is könnyen kiprovokálhat. (...) mint bizonyos területi ambíciókkal rendelkező állam egész Euráziára veszélyt jelent (...) mint állam geopolitikailag teljesen értelmetlen. (...) Jelenlegi határok között, és jelenlegi »szuverén állami« státuszában Ukrajna létezése szörnyű csapás Oroszország geopolitikai biztonságára, azonos a területére való behatolással.*”⁷⁷ Utóbbi állításával kapcsolatban fontos kiemelni: Ukrajnát – azonkívül, hogy szimbolikusan a „közös múlt” miatt is kiemelt jelentőségű ország az oroszok számára – a reálpolitika szintjén, Oroszország globális stratégiai érdekei alapján értékelte. Az orosz-ukrán kapcsolatok, illetve a jelenlegi konfliktus is, ezért csak ezen a szinten vizsgálható, és nem korlátozható a két állam viszonyára. Az orosz-ukrán kapcsolatokat **Dugin** már 1997-ben is az általa szükségszerűnek tartott orosz „*birodalomépítés*”, és nem a két nemzet vonatkozásában értékelte. Amint arra már utaltunk, ennek legfőbb akadályának az USA-t tekintette, amely akadályozza az *unipoláris világrend* felszámolását. Az Ukrajna feletti befolyás kérdése ezért globális jelentőségű. Területének jelentőségét **Dugin** a következőképp foglalta össze: „*Az Izmailtól Kercsig húzódó fekete-tengeri partszakasz nélkül Oroszország egy olyan kiterjedésű és ki tudja ki által ellenőrizhető parti övezetet kap, hogy annak már normális és önálló államként való létezése is kétséges. A Fekete-tenger nem helyettesíti a »meleg tengerekre« vezető kijáratot (...) jelentőségét erősen csökkenti a Boszporusz és a Dardanellák fölötti szilárd atlanti ellenőrzés, kisebb mértékben azonban lehetőséget ad a központi régiók mentesítésére (...) egy olyan új, ráadásul az atlanti szövetségbe igyekvő geo-*

⁷⁶ Dunlop, John B.: Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics.: <https://tec.fsi.stanford.edu/docs/aleksandr-dugins-foundations-geopolitics> (2022.07.31.)

⁷⁷ Dugin i.m. pp. 356–357.

*politikai szubjektum megjelenése ezeken a területeken abszolút anomáliát jelent (...). Stratégiaiilag (...) Ukrajnának szigorúan Moszkva déli és nyugati projekciójának kell lennie. (...) A Fekete-tenger északi partjának kizárólag eurázsiai és központilag Moszkvának alárendelt partnak kell lennie.*⁷⁸

*A befolyási övezetek felosztása Európában Alekszandr Dugin elgondolása alapján (John B. Dunlop interpretációja alapján)*⁷⁹

1. számú táblázat

Országok/régiók	Aktuális geopolitikai helyzet (1997)	Lehetséges befolyási övezet		Megjegyzés
		német	orosz	
Egyesült Királyság	atlanti	-	-	„az USA bázisa” geopolitikai helyzete nem módosítható
Spanyolország és Olaszország	atlanti	X		az atlantit német befolyás válthatja
Franciaország	atlanti	X		az atlanti helyett franciánémet „blokkot” alkothatnak
Csehország, Szlovákia, Magyarorszá	atlanti orientáció	X		
Lengyelország, Lettország, Litvánia	atlanti orientáció	X	X	az eurázsiai geopolitikai tömbbe
Észtország	atlanti orientáció	X		
Finnország	semleges		X	Oroszországba különleges státussal integrálható
Fehéroroszország, Moldávia	atlanti/eurázsiai orientáció		X	Oroszországba integrálható
Románia, Szerbia, Szerb Bosznia, Észak-Macedónia, Görögország	atlanti/eurázsiai orientáció		X	Orosz vezetés alatt álló „harmadik Róma” tömböt alkothatja
Ukrajna	atlanti/eurázsiai orientáció		X	Oroszországba integrálható, nyugati területeiből egy kisebb független ukrán állam létrehozható

⁷⁸ Dugin i.m. pp. 356–357, 362.

⁷⁹ Dunlop i.m.

Alapvetően az itt ismertetett *dugini tételek* gyakorolták a legnagyobb hatást arra az orosz politikai gondolkodásra, amely meghatározza a Szovjetunió felbomlását követően az ezredforduló tájékán megkezdett, Oroszország egykori hatalmi pozícióinak helyreállítására vagy legalábbis erősítésére tett politikai törekvéseket. Ennek eszközének Oroszország a „történelmi” befolyási övezete feletti ellenőrzés restaurációját tekinti. A balti és a balkáni térség vonatkozásában a 2000-es évektől a NATO-hoz és az EU-hoz csatlakozott országok tekintetében ez a törekvés realitását veszítette, a kelet-közép-európai országokat pedig Oroszország, bár a szovjet időszakban VSZ-tagok voltak, nem tekinti a szűkebb értelemben vett orosz befolyási övezet részének. Ezzel szemben Ukrajna a keleteurópai térségben – nem számítva az Oroszországgal jelenleg szoros kapcsolatokat ápoló Fehéroroszországot – az utolsó olyan szuverén nemzet, ahol még ha csak részlegesen is, de van lehetősége pozícióit megőrizni. Mindez a „politikai presztízs-kérdésen” túl stratégiai célok megvalósításával és orosz szemszögből nemzetbiztonsági és katonai védelmi szempontokkal is kiegészül(t).

A Putyin-éra stratégiai dokumentumai

A fentiekben bemutattuk, hogy milyen történelmi folyamatok mentén formálódott Oroszország, alakultak ki „hagyományos” érdekszférái, és hogy ezekből milyen geopolitikai irányzatok születtek, különös tekintettel a napjaink hivatalos orosz külpolitikáját is meghatározó *neoeurázsianizmusra*. Cikkünk jelen fejezetében bemutatjuk, hogy ezek a tényezők miként jelentek meg az orosz politikában és azokban a stratégiai dokumentumokban, amelyek a **Vlagyimir Putyin** politikai karrierjének kezdetét jelentő 1999-es esztendőt követően születtek, különös tekintettel Ukrajna vonatkozásában. Az említett évben nevezte ki **Borisz Jelcin Putyint** Oroszország miniszterelnökévé, majd elnöki hivataláról való lemondását követően őt nevezete meg utódjául is. Az új elnök kifejezetten kedvezőtlen körülmények között kezdte meg „regnálását”. Az ország a világpolitikai színtéren már messze nem rendelkezett azazal az erővel és befolyással, mint az egykori Szovjetunió; gazdaságilag kimerült, és az új gazdasági modell következtében kialakult az oligarchák világa, megszorodott a szervezett bűnözői csoportok száma, Csecsenföldön pedig háború dúlt. Oroszország bel- és külpolitikai válsága, valamint az a tény, hogy mintegy 25 milliós oroszajkú népesség került a Szovjetuniótól függetlenné vált országok állampolgárává, és

akiket gyakorta kezeltek ezekben az országokban nemzeti alapon bűnbakként, mintegy a szovjet időszak elnyomásának hatására.⁸⁰ Mindez értelemszerűen felerősítette az orosz nacionalizmust, amely azonban sok tekintetben eltér az Európában általunk a szélsőjobboldali irányzatokkal azonosított nacionalizmustól. Bár az orosz nacionalizmus egyes irányzatai nem nélkülözik a nemzeti irányzatot, azonban annak van egy sajátos, éppen az *eurázsianizmusban* megjelenő megközelítése, amely nem a nemzetben, az orosz ajkú népekben, hanem az orosz – több nemzetet magába foglaló – birodalmiságban látja a „nemzet” nagyságát. Ezért is találkozni azzal a jelenséggel, hogy az orosz nacionalisták gyakorta használnak kommunista, szovjet jelképeket, és ezzel magyarázható **Vlagyimir Putyinnak** a Szovjetunió szétesését „*geopolitikai katasztrófaként*” történő említése is. Ebben az olvasatban a „*katasztrófát*” nem a Szovjetunió, mint egy sajátos politikai-ideológiát követő ország bukása jelenti, hanem az orosz nagyhatalmi státus összeomlása.⁸¹

Vlagyimir Putyin hatalomra kerülésekor politikai programjának egyik sarkalatos pontja az „*orosz állam tekintélyének visszaállítása*” volt. Az orosz nagyhatalmi státus helyreállításának küldetése jelent meg szimbolikusan első politikai lépései között, amikor is – a fentebb ismertetett sajátos orosz nacionalizmus szellemének megfelelően – a **Nagy Péter** Orosz Birodalmára utaló trikolór, a *Romanov-dinasztiára* utaló címer (kétfejű sas) és a szovjet himnusz vált Oroszország nemzeti jelképeivé.⁸² Ugyancsak elnöksége elején, 2000-ben került sor az új *Nemzetbiztonsági Koncepció*⁸³ (stratégia) elfogadására. Ez sok mindenben hasonlított a korábbi, 1997-esre⁸⁴, ugyanakkor a köztes időszakban lezajlott események tükrében annál jóval pesszimistább hangvételű volt Oroszország nemzetközi helyzetét és lehetőségeit értékelve.⁸⁵ Mindkét stratégiai dokumentumban hangsúlyos szerepet kapott a multipoláris világrend kialakításának szükségessége és ezzel összefüggésben az orosz nagyhatalmi státus helyreállítása, illetve megerősítése. Ennek szellemében már az 1997-es *Koncepció* is a

⁸⁰ Ezekre a folyamatokra lásd Font et al. i.m. pp. 610 –630.

⁸¹ Az orosz nacionalizmus és a kommunizmus kapcsolatára lásd Mevius, Martin: Kommunizmus, nacionalizmus: Mítosz és gyakorlat. In: Regio, 2010/2. sz. pp. 3–31.

⁸² Font et al. i.m. p. 630.

⁸³ Russian National Security Concept (2000): <https://www.bits.de/EURA/natsec-conc.pdf> (2022.07.30.)

⁸⁴ Russian National Security Blueprint (1997): <https://nuke.fas.org/guide/russia/doc-trine/blueprint.html> (2022.07.30.)

⁸⁵ Godzimirski, Jakub M.: Russian National Security Concepts 1997 and 2000: A Comparative Analysis. In: European Security, 2000/4. (pp. 73–91) p. 79.

nemzetbiztonsági fenyegetések között említette azon esetleges törekvéseket, hogy ebben Oroszországot akadályozni próbálják majd. Külön említésre került továbbá, hogy Oroszország fenyegetésnek tekinti a NATO keleti irányú bővítését, valamint az idegen országok, szövetségesek által az ország határaihoz közel telepített katonai erőket és eszközöket is, még akkor is, ha az érintett nemzetek azt nem támadó szándékkal teszik. Mindemellett azonban kihangsúlyozta, hogy Oroszország szándéka, hogy mint nagyhatalom, együttműködjön a többi nemzettel.⁸⁶ A 2000-ben Putyin által aláírt új *Koncepció* ezzel szemben már szkeptikusabb volt a multipoláris rend kialakítását és a nemzetközi együttműködést tekintve. Ennek oka a köztes években lezajlott események voltak; elsősorban a NATO keleti bővítése és a NATO kosovói beavatkozása. Ezeknek az eseményeknek kettős üzenete volt orosz szemszögből nézve. Egyfelől az, hogy a NATO keleti bővítése, valamint a szövetség balkáni műveletei, amely régiót hagyományosan az oroszok saját befolyási övezetüknek tekintettek, a nyugati országok figyelmen kívül hagyták a korábban megfogalmazott orosz biztonsági igényeket, és mindemellett a nemzetközi akaratérvényesítés tekintetében teret vesztek. Másfelől a nemzetiségi alapú délszláv konfliktus a *csecsen háború* árnyékában egy új nemzetbiztonsági fenyegetés megfogalmazását jelentette: a nemzetiségi konfliktusoknak idegen hatalmak által történő felhasználását, amely adott esetben Oroszország területi integritását is veszélyeztetheti.⁸⁷

Alapvetően a 2000-es *Koncepcióban* megfogalmazott biztonsági igények és fenyegetések határozták meg a későbbi orosz stratégiai szintű dokumentumokat is. Oroszországnak az 1990-es évek második felétől egyértelműen deklarált célja nagyhatalmi státusának helyreállítása volt, amelyet az évszázadok során kialakult „*hagyományos érdekszférák*” feletti befolyásának megőrzésével kívánt biztosítani, és az USA-val, illetve a NATO-val az egyenlőség elve alapján kívánt együttműködni. Ezzel szemben az ezredfordulót követő években Oroszország a Baltikumból, Kelet-Közép-Európából és a Balkánról is kiszorult, az ezzel kapcsolatos folyamatokat pedig lényegében képtelen volt befolyásolni, tehát a megfogalmazott orosz biztonsági igények és az egyenlőség elve Oroszország szemszögéből nem valósult meg. Ennek szellemében, a korábbi stratégiai dokumentumokkal ellentétben a 2008-as *Külpolitikai Koncepció* már egyértelműen nevesítette, hogy Ukrajna és Georgia – mint a még megmaradt hagyományos délnyugati irányú orosz érdekszféra országainak – esetleges NATO-csatlakozása

⁸⁶ vö. Russian National Security Blueprint (1997).

⁸⁷ Godzimirski i.m. pp. 78, 82.

orosz részről nem kívánatos.⁸⁸ Az említett dokumentum elfogadását követően alig fél évvel később kitört orosz-georgiai háború okát is elsősorban ebben kell keresni, nem az akkor kommunikált dél-oszétiai oroszok védelmében vagy a Baku-Tbiliszi-Ceyhan vezetékek körüli vitákban. A háború orosz részről sikeresnek volt tekinthető, amelyben jelentős szerepet játszott, hogy Oroszország gazdasága akkorra már jelentős növekedést mutatott a korábbi évekhez képest, Georgia pedig geostratégiai túlágosan is elszeparált volt ahhoz, hogy katonai vagy nem katonai eszközökkel támogassák. A háború legfontosabb következménye ugyanakkor orosz részről az volt, hogy Oroszország először, mégpedig a katonai erő alkalmazásával érte el politikai célját, illetve akadályozott meg egy olyan folyamatot, amely a korábbi stratégiai dokumentumaiban, mint nemzetbiztonsági fenyegetés szerepelt, és amelyre korábban nem volt képes. Innen kezdve számítható, hogy Oroszország újra, mint nagyhatalom tekint magára, és nemzetbiztonsági érdekei, külpolitikai céljai érvényesítéséért jóval markánsabban lép föl a nemzetközi szinten, mint korábban.⁸⁹ Mindez egyértelműen visszatükröződött a következő évben elfogadott új *Nemzetbiztonsági Stratégiában*⁹⁰, valamint az azt követő évben kiadott *Katonai Doktrínában*⁹¹ is. Bár a *Stratégia* alapvetően a korábban megfogalmazott biztonsági igényeket ismételte, de jóval határozottabban, amely arra utal, hogy ekkor az orosz vezetés már másképp tekintett az ország érdekérvényesítési képességeire, mint az azt megelőző időszakokban. Érdeemes megemlíteni, hogy a *Stratégia* különösen kihangsúlyozta az ország területén kívül élő oroszajkú lakosság védelmét⁹², amely, mint említettük, már a 2008-as háború során is lényegében, mint *casus belli*

⁸⁸ The Foreign Policy Concept of the Russian Federation: <http://en.kremlin.ru/supplement/4116> (2022.07.30.)

⁸⁹ A háborút követően a nemzetközi biztonsági rendszer átalakítására tett orosz javaslatokra lásd Benes Károly: A 2008-as orosz-grúz háború hatása az európai biztonságra. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018. pp. 133–135.: https://nke-repo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12605/web_PDF_2008_orosz_gruz_haboru.pdf;jsessionid=F74F2A25A27ADC932F8A142E71298043?sequence=1 (2022.07.30.)

⁹⁰ National Security Strategy of the Russian Federation to 2020: <http://mepofo-rum.sk/wp-content/uploads/2015/08/NDS-RF-2009-en.pdf> (2022.07.30.)

⁹¹ The Military Doctrine of the Russian Federation (2010): https://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf (2022.07.30.)

⁹² Giles, Keir: Russia's National Security Strategy to 2020 (Review). NATO Defense College/Collège de Défense de l'OTAN. Research Division, June 2009. p. 8.: <https://www.files.ethz.ch/isn/154909/RusNatSecStrategyto2020.pdf> (2022.07.30.)

jelent meg az orosz kommunikációban. A *Doktrínával* kapcsolatban kiemelendő, hogy az azonosított katonai fenyegetések között az elsődlegesnek a NATO keleti terjeszkedését és a doktrínaalkotók szerint a nemzetközi normákkal szembemenő globális szerepvállalását emelte ki.⁹³

A 2013-as orosz *Külpolitikai Koncepció* a nemzetközi kapcsolatokban lezajlott viszonylagos javulás tükröződött vissza. Az orosz nemzetbiztonsági aggályok köre ugyan nem változott, de más hangnemben és terjedelemben jelentek meg, Ukrajna pedig, lévén akkoriban az ország élén az oroszbarát **Viktor Janukovics** állt, mint „elsődleges FÁK partner” szerepelt.⁹⁴ A nemzetközi helyzet értékelésében orosz részről tehát egyfajta optimistább megközelítés jelent meg. A helyzet azonban **Janukovics** megbuktatásával és ezzel együtt az előző évek oroszbarát politikájának feladásával megváltozott. Az új ukrán kormányzat a nyugathoz, az EU-hoz, és amely orosz szempontból még inkább lényegesebb volt, a NATO-hoz történő csatlakozást tűzte ki célul. Ez orosz szempontból újra felvetette az ekkor már több mint másfél évtizede hangoztatott azon nemzetbiztonsági fenyegetést, amelyet a NATO keleti terjeszkedése kapcsán fogalmaztak meg. Mindez Ukrajna vonatkozásában ráadásul kiemelt jelentőségű volt, mivel az Ukrajna feletti befolyás, illetve az Ukrajnával fennálló, a korábbi években kialakult partnerség elvesztése önmagában megtestesítette mindazon nemzetbiztonsági fenyegetéseket, amelyeket az orosz stratégiai dokumentumok nevesítettek. Az ukrainai folyamatok Oroszország számára ráadásul az orosz hosszútávú stratégiai célok megvalósítása szempontjából egy egészen új problémát is felvetettek, amely jócskán túlmutatott Ukrajna területén. Magában hordozta annak a veszélyét is, hogy Oroszország kiszorul a Fekete-tenger térségéből, mivel a Fekete-tengeri Flotta számára létfontosságú az Ukrajnától bérelt, Krímben található haditengerészeti háttérinfrastruktúra. A bérleti szerződés érvényesítése, illetve meghosszabbítása egy esetleges NATO-tag Ukrajnával pedig aligha lehet megvalósítható. A krími haditengerészeti infrastruktúrák jelentőségét mutatja, hogy a Szovjetunió felbomlását követően a két ország csak 1997-ben tudta rendezni az ezzel kapcsolatos vitás kérdéseket.⁹⁵

⁹³ vö. The Military Doctrine of the Russian Federation (2010).

⁹⁴ The Foreign Policy Concept of the Russian Federation:
<https://www.rusemb.org.uk/in1/> (2022.07.30.)

⁹⁵ Az akkor már elavult, korszerűtlen hajóállomány felosztása valójában másodlagos kérdés volt. Erről bővebben lásd Rácz András: A Fekete-tengeri Flottáról szóló orosz-ukrán megállapodás margójára. In: Nemzetbiztonság, 2010/5. pp. 59–65.

A közvetlenül a Krím annexióját követően kiadott orosz stratégiai dokumentumok a kialakult helyzetre való tekintettel érthetően a NATO és Oroszország viszonyának elhidegülését mutatták. A 2014-es *Katonai Doktrína* még viszonylag „enyhén” fogalmazott, és nagyvonalakban a 2010-es *Doktrína* pontjait erősítette meg, így elsődleges külső katonai fenyegetésként megjelölve a NATO keleti terjeszkedését és az orosz részről a nemzetközi normákkal szembemenő globális szerepvállalását. Magát Ukrajnát és a *krími válságot* a dokumentum egyébként nem nevesíti.⁹⁶ A NATO keleti terjeszkedése, mint Oroszország számára „elfogadhatatlan” folyamat, belekerült a 2015-ös *Tengerészeti Doktrínába* is, amely már részletesen kitért a frissen annektált Krím katonai, kereskedelmi és egyéb infrastrukturális fejlesztéseire is.⁹⁷ Ezeknél jóval határozottabb és egyértelműbb kritikákat fogalmazott meg a 2015-ös *Nemzetbiztonsági Stratégia*, amelyben egy teljes fejezetet szenteltek az ukrainai eseményeknek. A Stratégiában azt olvashatjuk, hogy a „Nyugat” szándékosan megosztja, illetve feszültséget kelt az eurázsiai régióban, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy az orosz nemzeti érdekek megvalósítását akadályozza. A 2014-es ukrán forradalmat az USA és az EU által támogatott alkotmányellenes állampcsínynek minősíti, amely az ukrán társadalom mély megosztottságát és végső soron fegyveres konfliktust idézett elő. Kiemeli a szélsőjobb-oldali ideológiák irányított megerősödését és az ennek következtében kreált oroszellenes nézeteket, valamint, hogy mindezek következtében Ukrajna egy instabil (széteső) állammá vált. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a *Stratégia* következő pontja, bár egyértelműen azokat nem nevesíti, illetve az érdekeltek körét sem, de a világban lezajlott, a legitim kormányok megdöntésével kialakított belső fegyveres konfliktusokról és az ezek nyomán kialakult terrorista, fegyveres szervezetekről értekezik, közvetetten párhuzamot vonva pl. a közel-keleti és az ukrainai események között.⁹⁸ Az ukrainai válságot követően 2016-ban elfogadott új *Külpolitikai Koncepció* is igen erős kritikákat fogalmazott meg a nyugati országokkal szemben. Eszerint a NATO és az EU elmúlt negyedévszázados nemzetközi tevékenysége folytán nem alakulhatott ki egy, Oroszországgal is számoló európai biztonsági együttműködés, il-

⁹⁶ The Military Doctrine of the Russian Federation (2014): <https://rusemb.org.uk/press/2029> (2022.07.31.)

⁹⁷ vö. Maritime Doctrine of the Russian Federation (Translated by Anna Davis). Russia Maritime Studies Institute, U.S. Naval War College, Newport–Rhode Island. pp. 19, 21–22.

⁹⁸ vö. Russian National Security Strategy (2015): <https://www.ieee.es/Galerias/fic-hero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf> (2022.07.31.)

letve a két szervezet több olyan válságot is előidézett, amelyek következtében Oroszország és a nyugati országok kapcsolata mélypontra került. A *Koncepció* ennek szellemében elsősorban a FÁK országaival történő szorosabb együttműködést emeli ki, mint az orosz külpolitika egyik fő célját. Röviden szót ejt Ukrajnáról is, amellyel kapcsolatban a két ország közötti politikai, gazdasági, kulturális és „*spirituális*” együttműködés fontosságát emeli ki, valamint az Oroszország nemzeti érdekeinek megfelelően fejlesztendő kétoldalú partnerségi együttműködést.⁹⁹

Az Ukrajna invázióját megelőzően kiadott utolsó lényegesebb stratégiai dokumentum a 2021-es *Nemzetbiztonsági Stratégia* volt. Ez az USA-val és a NATO-val szemben továbbra is a korábbi kritikákat fogalmazta meg, és a 2016-os Külpolitikai Koncepcióhoz hasonlóan, kvázi ellenpólusként a FÁK szorosabb együttműködését nevesítette a nemzetbiztonság területén, mint célt. Ukrajnával kapcsolatban pedig, bő félévvel az inváziót megelőzően, csupán annyit közölt, hogy az orosz, a fehérorosz és az ukrán népek közötti „*testvériséget*” erősíteni kell.¹⁰⁰ Ez a megfogalmazás összhangban áll **Vlagyimir Putyin** alább ismertetendő esszéjével, amelyet a *Stratégia* után mintegy másfél héttel publikáltak.

Vlagyimir Putyin „az oroszok és az ukránok történelmi egységéről”

Az orosz vagy pontosabban a regnáló orosz hatalom Ukrajnával kapcsolatos nézeteire elsősorban **Vlagyimir Putyin** 2021. július 12-én megjelent, *Az oroszok és az ukránok történelmi egységéről* című esszéje¹⁰¹ adhat támpontot. Az esszé jelentős része valójában egy történelmi vázlat, amelyben a kiindulópontot a közös állam, a *Kijevi Rusz* képezi, és amely végigveszi azokat az eseményeket, amelyek a szerző szerint az egykoron azonos nép egységének felbomlásához, megosztottságához vezettek. A történelmi áttekintés mellett, tekintettel arra, hogy Oroszország elsőszámú vezetője fogalmazta azt meg, bizonyos

⁹⁹ The Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2016):
https://www.rusemb.org.uk/rp_insight/ (2022.07.31.)

¹⁰⁰ О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации (2021):
<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107030001>
(2022.07.31.)

¹⁰¹ Putin, Vladimir: On the Historical Unity of Russians and Ukrainians.:
<http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (2021.08.27.)

tekintetben felfogható egy hosszútávú Ukrajna-stratégiának vagy -doktrínának is, többnyire ugyanis rendelkezik azokkal a tartalmi elemekkel, amelyek az ilyen dokumentumokat jellemzik; aktuális helyzet értékelése, azonosított fenyegetések meghatározása, cél és eszközök ismertetése stb.. Szellemiségét tekintve egyértelműen beazonosíthatóak benne az orosz történelemnek és Oroszország szerepének az *eurázsianista* irányzatára jellemző eszmeisége. Bár az esszé alapvetően Ukrajnára és nem a globális szintésre koncentrált, így pl. az orosz nagyhatalmiság kérdése csak közvetetten jelenik meg benne. Kritizálja az orosz nép „küldetését” akadályozó „nyugatot”, amely szándékosan aláásta az orosz és az ukrán „testvérnépek” kapcsolatát. Az esszé tartalmának főbb pontjai az alábbiakban összegezhetőek:

1. az orosz és az ukrán nép (valamint a fehérorosz) azonos, „egy egészet” alkotnak, közös hazájuk az egykori Kijevi Rusz;
2. kulturális gyökereik is azonosak, amelynek kereteit az azonos felekezethez, a keleti szláv ortodox egyházhoz való tartozás határozta meg;
3. a ma fennálló nyelvi és felekezeti különbségek a *Kijevi Rusz* külső támadások következtében történő felbomlásának következménye, amelynek okán az eredetileg egységes keleti szláv állam lakói különböző országok fennhatósága alá kerültek;
4. a kialakult nyelvi és felekezeti különbségeket erősítette, illetve kihasználta a „nyugat”, főleg a lengyel és az osztrák, illetve részben a litván politika, hogy megossza a keleti szlávokat a moszkvai, majd szentpétervári központú orosz állammal szemben, amely a *Kijevi Rusz* „örököse”;
5. a 19-20. századi ukrán nemzeti mozgalmak elsősorban a nyugati államok megosztó politikájának és diverziós tevékenységeinek következményeként alakultak ki;
6. a mai ukrán állam „a szovjet időszak terméke”, amelyet a „történeti Oroszország” területéből szakítottak ki, de mint a többi szovjet tagállam, határai csupán „névlegesek” voltak, ugyanazon centralizált állam részét képezte;
7. 1991 után a „névleges” határok realizálódtak, és az „embereket egyik napról a másikra, elszakították szülőföldjüktől”, és így megszakadt az orosz és az ukrán nép közötti egység.¹⁰²

¹⁰² Putyin i.m.

Az eseményeket értékelve, az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna történetét **Putyin** lényegében két korszakra bontja, amelynek választóvonalaként 2013/14-et jelöli meg. Kihangsúlyozza, hogy Oroszország nemcsak elfogadta Ukrajna függetlenségét, de komoly befektetéseket is eszközölt Ukrajnában, jelentősen hozzájárulva az ország gazdasági prosperitásához, annak ellenére, hogy ebben az időszakban sem volt mindig kiegyensúlyozott a két ország viszonya, tehát Oroszország lényegében ezt követően is a „testvériség” szellemében folytatta ukrainai politikáját.¹⁰³ Véleménye szerint 2014-et megelőzően az orosz-ukrán gazdasági kapcsolatok és együttműködés olyannyira sikeres volt, hogy az még az Európai Unió számára is példaértékűnek tekinthető. Az ukrán belpolitikai fordulatot – amelyet ő maga „államcsínynek” nevez – az ukrán nép tragédiájának tekinti, amely egyrészt jelentős életszínvonal romlást okozott az ukrán polgároknak, így tönkretéve az ukrán gazdaságot, ipart, másfelől az általa a világ élvonalába sorolt ukrán tudományos életet is. **Putyin** az esszében többször is kihangsúlyozta, hogy ez nem általában az ukrán nép hibája, hanem a radikális nézeteket képviselő ukrán politikai vezetésé (már itt is használva a „*neonáci*” jelzőt), valamint az őket támogató nyugati hatalmaké, akiknek hatására az ukránok megtagadják múltjukat, ti. az orosz-ukrán közös múltat. Írása végén említést tett még az ukrainai orosz nemzetiiséget ért atrocitásokról is, amelyek felett nézete szerint a nyugati hatalmak azért hunytak szemet, mert a radikális ukrán kormány támogatásával valójában Ukrajna gazdasági és egyéb erőforrásait akarják még inkább kihasználni.¹⁰⁴

Röviden összefoglalva **Putyin** írásának a lényegét, megállapítható, hogy abban Ukrajnára – és Fehéroroszországra – úgy tekint, mint az orosz államiság szerves részére. Több helyen is kihangsúlyozza ugyanakkor, hogy Ukrajna önálló államiságához való jogát nem vitatja el. A klasszikus értelemben vett területi hódítás szándéka, illetve a két – Fehéroroszországgal három – ország „*újraegyesítése*” nem utal az esszében. Hogy mégis hogyan képzei el az „*ideális*” orosz-fehérorosz-ukrán kapcsolatokat, arra abból lehet következtetni, hogy mintegy követendő példajaként hozza fel Ausztria és Németország, valamint az

¹⁰³ **Putyin** ezt itt nem részletezi, de alighanem arra céloz, hogy Ukrajna már korábban is felvetette pl. NATO-csatlakozási szándékát. Így például Ukrajna Katonai Doktrínájának 2005-ös kiegészítése egyértelműen az ország NATO-csatlakozását jelölte meg célként. vö. White Book 2005. Defence Policy of Ukraine. Ministry of Defence of Ukraine. Kyiv, 2006. p. 10. Utóbb, 2010-ben az ukrán vezetés változtatott álláspontján, és „blokkon kívüli” státusát deklarálta. vö. White Book 2010. Armed Forces of Ukraine. Ministry of Defence of Ukraine. Kyiv, 2011. p. 9.

¹⁰⁴ Putyin i.m.

USA és Kanada kapcsolatát. Ezeket a közös nyelv, a kultúra és a jó szomszédi viszony olyannyira összeköti, hogy – Putyin megfogalmazásával élve – amikor polgáraik átlépik a határt, a szomszédos országban „*otthon érzik magukat*”. Az esszé tehát egyáltalán nem utal Ukrajna vagy Fehéroroszország szuverenitásának felszámolására, éppen ellenkezőleg, szuverén államok egyfajta harmonikus, idilli szoros, elválaszthatatlan kapcsolatrendszerét vizionálja. Egyértelműen megfogalmazza ugyanakkor, hogy még ha nem is alkotnak közös államot, a közös történelmi fejlődés, amelynek nemcsak kulturális, de komoly gazdasági vonatkozásai is vannak, meg is követeli ezt a szoros együttműködést. *„Meggyőződésem, hogy egy valóban szuverén Ukrajna csak Oroszország partnerségével lehetséges. Közös szellemi, emberi és civilizációs gyökereinket évszázadok formálták, ugyanabból a forrásból fakadnak, közös megpróbáltatások, sikerek és győzelmek által megedzve. (...) Együtt mindig sokkal erősebbek és sikereesebbek voltunk, és leszünk is. Mert egy nép vagyunk. (...) Egy dolgot mondok – Oroszország sosem volt, és sosem lesz »Ukrajna-ellenes«. És hogy Ukrajna mi lesz – az a polgárai döntésén áll.”*¹⁰⁵ – zárta esszéjét.

Putyin szemléletében tehát igen markánsan jelenik meg az orosz-ukrán (és fehérorosz) kapcsolatoknak egy történelmi kontextusba történő helyezése, amelyből lényegében levezeti azok szükségszerű, sőt, már-már mintegy eleve, törvényszerűen elrendeltetett együttműködését, szövetségét. Kétségtelen, hogy egyfajta „*romantikus történelemszemlélet*” is felfedezhető ebben a megközelítésben, azonban lényeges szempont, hogy a **Putyin** által képviselt nézet valójában egy több évszázados, az orosz történelem sajátos folyamatából kialakult „*geopolitikai*” iskola Ukrajna vonatkozású szintézise, amelyben valójában nincsen semmilyen új elem. Újdonsága csak annyiban van, hogy amíg a Szovjetunió szétesését követően Oroszország háttérbe szorult a nemzetközi küzdőtérben, és nem volt abban a helyzetben, hogy a hagyományos orosz befolyási övezetben érvényesítse akaratát, addig ez az utóbbi években megváltozott. Az ukrajnai belpolitikai fordulat ráadásul ennek a hagyományos orosz befolyási övezetnek reálpolitikai szempontból és a nemzeti identitástudat tekintetében is legkritikusabb „*pontját*” érintette, és Oroszország úgy ítélte meg, hogy megfogalmazott nemzeti érdekeit már csak a katonai erő alkalmazásával tudja ez irányban érvényesíteni.

¹⁰⁵ Putyin i.m.

Összegzés

Cikkünkben az orosz történelemszemléletet, az ehhez kapcsolódóan létrejött orosz geopolitikai iskolákat és stratégiai gondolkodást mutattuk be, illetve, hogy ezek miként jelentek meg a modern Oroszország stratégiai dokumentumaiban. Az orosz megközelítés és a nemzetbiztonságról alkotott kép sok tekintetben ugyan historizálónak mondható, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a katonai nagyhatalmak gondolkodásmódja nagyhatalmi voltukból fakadóan más, mint a kis államoké. Itt említjük meg **Wilhelm Agrell** svéd biztonságpolitikai szakértő véleményét, aki az 1970-es évek nyugati „*békemozgalma*” kapcsán, melynek során elsősorban nyugatnémet szakértők javasolták, hogy a NATO a nukleáris fegyverekkel szemben inkább a hagyományos és csak védelemre alkalmas fegyverrendszerekre támaszkodjon, jegyezte meg, hogy „*a szuperhatalmak támadó katonai struktúrájukat hatalmi bázisuk fő komponensének tekintik.*”¹⁰⁶ Egy nagyhatalom tehát természetéből következően nem teszi meg, hogy passzívan, csupán a védelemre hagyatkozva szerez érvényt politikai, nemzetbiztonsági igényeinek. Ezzel kapcsolatban érdemes visszautalnunk a bevezetőben említett, **Nial Ferguson** által megfogalmazott kritikára, miszerint a nyugati államok megfélelkeztek vagy legalábbis nemkívánatosnak tekintették a stratégiai gondolkodás alapvető, fentebb már idézett *clauswitzi* tételét, miszerint a „*háború nem más, mint az állampolitika más eszközökkel való folytatása*”. Egy katonai nagyhatalom tehát, ha nem tud egyéb módon érvényt szerezni politikájának, akkor nagy valószínűséggel él az erőszak alkalmazásának lehetőségével. Szakértőként, félretéve ennek morális-erkölcsi vetületét, hívta fel a figyelmet arra, hogy ezzel nem komolyan számolni hiba volt, és amennyiben valóban cél volt Ukrajna NATO-integrációja, akkor a gazdasági és diplomáciai támogatáson túl ez katonai védelmi garanciákat is megkövetelt volna. Az orosz-ukrán kapcsolatokra ugyanis nem lehet kivetíteni azt az Európában elfogadott közös normát, miszerint az államok vitás kérdéseiket nem a katonai erő alkalmazásával, hanem egyéb módon rendezik. Itt fontos kihangsúlyoznunk, hogy ez valóban egy Európára korlátozódó normatíva, globálisan nézve ugyanis a politikai konfliktusokban a katonai erő alkalmazása napjainkban is gyakori. Az orosz nemzetbiztonsági szempontok pedig, melyeket az orosz stratégiai dokumentumok gyakorlatilag az 1990-es évektől rendszeresen megismételtek, nyílt, elérhető források voltak. Elméleti-morális szempontból ugyan

¹⁰⁶ Agrell, Wilhelm: Small but not beautiful. In: Journal of Peace Research, 1984/2. (pp. 157–167) p. 158.

szembeállítható egymással a nemzeti szuverenitásról alkotott képünk a nagyhatalmi státus érdekszférák/befolyási övezetek alapú megközelítésével, azonban a nemzeti szuverenitás érvényesülése alapvetően az euroatlanti térség nemzeteinek az egymással szembeni, fegyveres konfliktusokat elutasító magatartására vezethető vissza.

A Szovjetunió szétesését követően a gazdaságilag és katonailag meggyengült Oroszország mintegy másfél évtizeden keresztül nem volt abban a helyzetben, hogy a deklarált nemzetbiztonsági igényeivel szembemenő folyamatokat befolyásolni tudja. A fordulatot a *georgiai háború* jelentette, ahol Oroszország katonai erő alkalmazásával biztosította érdekeit. Ukrajna kérdése e tekintetben pedig kiemelt jelentőségű, hiszen azon túl, hogy láthatóan fontos szerepet játszik az orosz nemzeti öntudatban és a geopolitikai gondolkodásban, az ország geostratégiai helyzete és földrajzi adottságai folytán nemcsak a katonai védelem szempontjából, hanem Oroszország deklarált hosszútávú stratégiai céljait illetően is kiemelt jelentőségű ország. Ukrajnának az orosz érdekszférából/befolyási övezetből történő „kiszakítása” nemcsak hatalmas presztízsveszteséget jelentene Oroszország számára, de magában hordozná annak lehetőségét is, hogy kiszorul a Fekete-tengerről és – Fehéroroszországot nem számítva – Kelet-Közép-Európából is.

Felhasznált irodalom

Agrell, Wilhelm: Small but not beautiful. In: Journal of Peace Research, 1984/2. pp. 157–167.

Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század története. Comenius, Pécs, 2005.

Benes Károly: A 2008-as orosz-grúz háború hatása az európai biztonságra. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018. pp. 133–135.: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12605/web_PDF_2008_orosz_gruz_haboru.pdf;jsessionid=F74F2A25A27ADC932F8A142E71298043?sequence=1 (2022.07.30.)

Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása (ford. Moravcsik Gyula). Lectum Kiadó, Szeged, 2003.

Bonkáló Sándor: Az orosz messianizmus. In: Nyugat, 1925/7. sz. pp. 373–382.

Burton, Tara Isabella: The far-right mystical writer who helped shape Putin's view of Russia. The Washington Post (online), May 12, 2022.: <https://www.washingtonpost.com/outlook/2022/05/12/dugin-russia-ukraine-putin/> (2022.07.19.)

Clausewitz, Carl von: A háborúról. Zrínyi Kiadó, 2013.

Dugin, Alekszandr: A geopolitika alapjai. In: Siselina, Ljubov–Gazdag Ferenc (szerk.): Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Zrínyi Kiadó, 2004. pp. 333–366.

Dunlop, John B.: Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics.: <https://tec.fsi.stanford.edu/docs/aleksandr-dugins-foundations-geopolitics> (2022.07.31.)

Farmer, Brit McCandless: Aleksandr Dugin: The far-right theorist behind Putin's plan. CBS News (online), April 12, 2022.: <https://www.cbsnews.com/news/aleksandr-dugin-russia-ukraine-vladimir-putin-60-minutes-2022-04-12/> (2022.07.19.)

Ferguson, Nail: Vlad the invader: Putin is looking to rebuild Russia's empire. <https://www.spectator.co.uk/article/vlad-the-invader-putin-is-trying-to-recreate-the-tsarist-russian-empire> (2022.02.27.)

Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi Kiadó, Budapest University Press, Pécs, 1998.

Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Pannonica Kiadó, 2001.

Font Márta – Varga Beáta: Ukrajna története. Bölcsész Konzorcium, Szeged, 2006.: <https://mek.oszk.hu/04800/04809/04809.pdf> (2022.05.26.)

Giles, Keir: Russia's National Security Strategy to 2020 (Review). NATO Defense College/Collège de Défense de l'OTAN. Research Division, June 2009. p. 8.: <https://www.files.ethz.ch/isn/154909/RusNat-SecStrategyto2020.pdf> (2022.07.30.)

Godzimirski, Jakub M.: Russian National Security Concepts 1997 and 2000: A Comparative Analysis. In: European Security, 2000/4. pp. 73–91.

Hahner Péter: A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648 – 1815. Panem Könyvkiadó Kft., 2006.

Hughes, Peter: 'Putin's brain': What Alexander Dugin reveals about Russia's leader. The Spectator (online) 19 April, 2022.: <https://www.spectator.co.uk/article/-putin-s-brain-what-alexander-dugin-reveals-about-russia-s-leader> (2022.07.19.)

Imrényi Tibor: A „Moszkva-harmadik Róma” elmélet, az ortodox ekkológiológia és kánonjog. In: Aetas, 1998/1. sz. pp. 35–47.

Katona Csete: Rusz-varég kereskedelmi útvonalak a IX-X. századi Kelet-Európában és a Kárpát-medencében. In: Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, LIX-II, 2017.

Katus László: A középkor története. Pannonica-Rubicon, Budapest, 2001.

„Little Green Men”: a primer on Modern Russian Unconventional Warfare, Ukraine 2014–2014. United States Army Special Operations Command, Fort Bragg, North Carolina. pp. 21–24.:
https://www.jhuapl.edu/Content/documents/ARIS_LittleGreenMen.pdf
(2021.02.07.)

Makai János: A Monomah-korona. Legenda és valóság. In: Világtörténet, 2005, tavasz-nyár, pp. 65–79.

Maritime Doctrine of the Russian Federation (Translated by Anna Davis). Russia Maritime Studies Institute, U.S. Naval War College, Newport–Rhode Island.

Murai Frigyes: Az orosz messianizmus és az Egyház. In: Magyar Kultúra, 1943/1. sz. pp. 183–185.

Mevius, Martin: Kommunizmus, nacionalizmus: Mítosz és gyakorlat. In: Regio, 2010/2. sz. pp. 3–31.

National Security Strategy of the Russian Federation to 2020: <http://mepoforum.sk/wp-content/uploads/2015/08/NDS-RF-2009-en.pdf> (2022.07.30.)

О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации (2021): <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107030001> (2022.07.31.)

Pelenski, Jaroslaw: The Contest for the „Kievan Inheritance” in Russian-Ukrainian Relations: The Origins and Early Ramifications. In: Potichnyj, Peter–Pelenski, Jaroslaw Raef, Marc–Zekulin, Gleb N.: Ukraine and Russia in their Historical Encounter. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992. pp. 3–19.

Putin, Vladimir: On the Historical Unity of Russians and Ukrainians.: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (2021.08.27.)

Rácz András: A Fekete-tengeri Flottáról szóló orosz-ukrán megállapodás margójára. In: Nemzetbiztonság, 2010/5. pp. 59–65.

Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája (ford. Ferincz István). Balassa Kiadó, Budapest, 2015.

Russian National Security Strategy (2015): <https://www.ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf> (2022.07.31.)

Russian National Security Concept (2000): <https://www.bits.de/EURA/natsecconc.pdf> (2022.07.30.)

Russian National Security Blueprint (1997): <https://nuke.fas.org/guide/russia/doctrine/blueprint.html> (2022.07.30.)

Rutland, Peter: Geopolitics and Roots of Putin's Foreign Policy. In: Russian History, 2016/3-4. pp. 425–436.

Sashalmi Endre (szerk.): p. „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Kelet-Európa és a Balkán Tanulmányok 4. Pécsi Tudományegyetem, Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2007.

Schelling, Thomas: Arms and Influence. With a New Preface and Afterword. Yale University Press, New Heaven and London, 2008.

Shekhovtsov, Anton: Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism and the Russian-Ukrainian War. In: Bassin, Mark–Pozo-Martin, Gonzalo (eds.): The Politics of Eurasianism? Identity, Popular Culture and Russia's Foreign Policy. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2017. pp. 185–204.

Szilágyi István: Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. In: Geopolitikai Szemle, 2019/1. sz. pp. 9–39.: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/geopolitikai-szemle/article/view/32079/31578> (2022.06.09.)

The Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2016): https://www.rusemb.org.uk/rp_insight/ (2022.07.31.)

The Foreign Policy Concept of the Russian Federation: <http://en.kremlin.ru/supplement/4116> (2022.07.30.)

The Military Doctrine of the Russian Federation (2014): <https://rusemb.org.uk/press/2029> (2022.07.31.)

The Military Doctrine of the Russian Federation (2010): https://carnegie-endowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf (2022.07.30.)

Turcsányi Károly – Bán Attila – Hegedűs Ernő – Molnár Gábor: Had-erők és hadviselés az előltöltő fegyverek korában. A fegyvergyártás, a

fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015.

Turcsányi Károly – Molnár Gábor: A független ukrán állam kialakulása és az orosz-ukrán háborúk történeti háttere. Katonai Logisztika 2022. évi 1-2. szám 6 – 40. o.

Varshizky, Amit: To Understand Putin, You First Need to Get Inside Aleksandr Dugin's Head. Haaretz (online) 17 March, 2022.:
<https://www.haaretz.com/world-news/2022-03-17/ty-article-magazine/.highlight/to-understand-putin-you-first-need-to-get-inside-aleksandr-dugins-head/00000180-5bca-dc1d-afc2-fbcf008d0000>
(2022.07.19.)

Vladimir Putin's Historical Disinformation: <https://www.state.gov/disarming-disinformation/vladimir-putins-historical-disinformation/>
(2022.07.30.)

White Book 2005. Defence Policy of Ukraine. Ministry of Defence of Ukraine. Kyiv, 2006.

White Book 2010. Armed Forces of Ukraine. Ministry of Defence of Ukraine. Kyiv, 2011.